

زنجبیری

2

کتابخانه کورانی کمانه

تیشیک لاهور زمانی
دانشجویانی کوئی کوورستان

زمانانی خووری و نوردرتوو

د. کوورستان موکریانی

تیشکیت

له سهر زمانی

دانیشتوانی کۆنی کوردستان

(زمانانی خووری و ئورارتوو)

د. کوردستان موکریبی

پهتیمی نووسنگه‌ی روغنز بی کۆمپووتیری ماکرینۆس
بانه‌هه‌ی: عه‌مه‌ز مه‌نسی: نه‌تیس سه‌مه‌ر ●

حکومتی هەڵبەس کوردستان - عێراق

وەزارەتی وێشنووتی

کۆتایی گۆڤاری کاروان

زنجیرە ١٦٠

تێکێک لەسەر زمانی وێشنووتی کۆتایی کوردستان

نۆوسەر: د. کوردستان سوکریانی

سەرەڕشتی چاپ: مەحەلی عێڕێشێد

ئێڕێژ: ١٠٠٠ وانه

چاپخانەتی وەزارەتی وێشنووتی - حەولێر - ١٩٩٩

پێشچینی: تێکێکەتی روونەز بەر کۆمپەرتەری ماکتۆش

پیتشه‌کی

نهبونی هیچ بهره‌میتکی سه‌به‌خۆ به زمانی کوردی، که زانیاریه‌ک له سه‌ر زمانانی خووری و ئورارتودا بگریخته خۆی، هۆی سه‌ره‌کی ناماده‌کردنی ئهم بابه‌ته‌ی بهره‌سته.

رۆژنهبیری نه‌مه‌رۆی کورد هه‌رگیز پیناسه‌ی خۆی بۆ ساخ نایه‌سته‌وه، نه‌گه‌ر رابوردووی خۆی لا رووناک و ئاشکرا نه‌بیت، که خووریان و ئورارتویان لایه‌نیتکی گرنگیان لهم رابوردووی نمو به که‌له‌چهرتیکی ده‌وله‌مه‌ند له خاکی کوردستان دا پر کردۆته‌وه‌و هیتدیک جار له چهند بواریک دا تا راده‌یه‌ک کاریگه‌ری له سه‌ر گه‌لانی دراوستیشی دا هه‌بووه.

هه‌ر ئهم کاریگه‌ری کردنه‌ بوو به هۆی ئه‌وه‌ی ئه‌رمه‌نی ناسان و که‌فکاز ناسان به ده‌یان سال پیتش ئیتسه هه‌ول به‌دنه‌ پهن‌بواریک له نیتوان زمانی ئه‌رمه‌نی و زمانانی که‌فکازی دا له‌گه‌ل زمانانی خووری و ئورارتودا په‌یدا بکه‌ن، ئه‌مه له کاتیک دا، که خووریان له نیتو جهرگه‌ی کوردستان دا ژیاون، نه‌ک له که‌فکاز و ئه‌رمه‌نستان، به‌له‌کو ده‌سه‌لات دارتیشیان هیتدیک له ناوچه‌ی ئه‌وانی گرتیوه.

خووریتکان به نیتوبانگه‌ش‌ه‌ین گروهی زمانه‌وانی و کولتووری سه‌به‌خۆی ولاتی کورده‌واری بوون، که له‌گه‌ل داهااتی نووسین دا نیتوبان هاتووه، چونکه رۆژیتکی سه‌ره‌کیان له میترووی پاکووری ميسۆپوتامیادا گه‌شراوه، به تایبه‌ت له‌لایه‌ن رامیارتیوه به په‌یدا بونی پاشایه‌تی ئورکیش (۲۲۳۰-۲۱۱۶ پ.ز) وه یا

پاشایه‌تی تورکیش و نوار (۲۱۱۱-۲۰۰۳ پ.ز) و هه‌روا ده‌وریان له لایهن شارستانیتیه هه‌بووه، ئه‌ویش له بواری ناپین و پاسا و کاریگری زمانه‌وه، جگه له‌مه‌ش خووریان ده‌ورتیکی دیاربکراویان هه‌بووه له گواستنه‌وهی زۆر لایه‌نی کولتسووری میسۆۆتامیا بۆ ناسیای بچووک و ژووووی سواریا و لوینان به تایبته له چه‌رخه‌ی بووژانه‌وه‌ی پاشایه‌تی حیشی دا.

نورارتوه‌کان له نیسه‌ی په‌که‌می هه‌زاره‌ی په‌کی پ.ز. دا به هیتزکی رامباری زۆر به هیتز له باکووری میسۆۆتامیادا ده‌ۆمیتردان و خرداوهندی مه‌زنیان (خالدی) له موساسیر له نیتزیک ره‌واندز بووه، ده‌سه‌لات دارتیشیان گه‌بشتبووه لای کتیه‌کانی کاف.

له‌به‌ر پتیه‌ندی جوگرافی ولاتی خووری له‌گه‌ل ولاتی کورده‌واری دا له میترووی کۆن دا پتیه‌ست ده‌کات، که لایه‌ک به لای زمانی ئه‌و سه‌رۆقه کوردستانییه‌دا په‌که‌ینه‌وه، که له‌و سه‌رده‌مه‌دا له کوردستان دا ژیاون و هیتدیک له خووری لۆژان به په‌لگه‌ی نابابه‌تانه ره‌گه‌زه‌که‌یان بۆ ره‌گه‌زی جزوا جزو ده‌گه‌رتنه‌وه.

کورده‌بیت ئه‌گه‌ر هه‌ر نه‌بیت لیکۆلینه‌وه په‌کی سه‌ره‌بخۆی له سه‌ر زمانی خووری و نورارتوودا به زمانی کوردی هه‌بیت، که زمانیکی کوردستانی بووه گه‌له‌که‌شی هاوچه‌رخه‌ی سومه‌ر و ئه‌که‌د بووه له رووی که‌لچه‌ره‌وه‌ش هه‌چی له‌وان که‌مه‌تر نه‌بووه.

له پال ئه‌مانه‌شدا له پیناو لیکۆلینه‌وه په‌کی زانستانه‌و بابه‌تانه له میترووی په‌ره‌سه‌ندنی زمانی کوردیدا وام به باش زانی له کۆنترین زمانیکی نووسراوی کوردستانی ده‌ست په‌ت په‌که‌م، که

ئەویش زمانی خووری یە ، چونکە کاریگەریتی زمانی خووری کە
 لە دواتردا پیتی وتراوە نۆرارتوو بۆ سەر زمانی کوردی
 تاییە تیتیتیکی سەر بەخۆی پەرسەندنی زمانی کوردی لە نیشوان
 کۆمەڵە زمانانی ئێرانیدا پیشان دەدات ، لیکۆلینەوه لەم دوو
 زمانە بۆ زمانی کوردی کاریکی زۆر پێویستە ، چونکە ئەم دوو
 زمانە کۆنە کوردستان دەبێت بەندیاریکی بەتینی زمانەوانیان
 لەگەڵ زمانی میتانیدا هەبوویت و ئەوەی شایەنی باسە زمانی
 میتان بە زمانیکی پرۆتۆ کوردی دادەندریت .

هەیرن فەین
 ١٩٩٥/٤/١٤

شوتین و کاتی هه بوونی خووریان و نورارتوویان

به پشی نمو به لگانهی، که ههن، نمو روون بۆتهوه، کهوا شوتینی نیشتهجن بوونی بنجی خووریان ههرتمی ژووووی میسۆبۆتامیا بووه، که نیشوان کیشوهکسانی زاگرس له بهری رۆژههلات و کهرکه میس، که له سهرووی شاری حهلهبه له بهری رۆژاواي. کاتی پهیدا بوونییشیان له میژوودا بۆ نیههراستی ههزارهی سبی پیش زاین دهگه پیتهوه.

خووریان نزیکههی ههزار سالیک دهسهلات دارتییان له وولاتی کوردوهاری نهمرۆو تا رادهیهکیش ههرتسانی دهرووبه ریدا ههبووه، کیکلیب نهتهل، که پاشای تورکیش بووه له دهرووبهری ۲۲۳-۲۱۱۶ پ.ز.دا ژیاوهو دوا پاشاشیان نهتیش خوویی له دهرووبهری ۱۶۲۵-۱۵۹۶ ی.پ.ز.دا نیشی هاتوه (د. جهمال رشید احمد و د. فوزی رشید - ۱۹۹۰).

به لگهش بۆ نهمه، که کوردستانی نهمرۆ مهلبهندی خووریان بووه، نمو شوتانهن، که له نیشو شوتنهواری نووسراودا هاتوون و فهرمان رهواپهتییان تیتدا کردوهو نهمرۆش ههر کورد نشین، ههروهکو لهم باسانهی ژتروودا روون دهپیتهوه:-

پاشای خووری (نهتهل شین-دهرووبهری ۲۱۱۱-۲۰۰۳ پ.ز.) تابلۆبهکی، که له برونز دروست کراوه جن هیشتوو تیتیدا دهلیت: (من نهتهل شین کوپی شتوماتم پاشای تورکیش و نهوار..). نورکیش، که مهلبهندی خوداوهندی خووری کۆمارسی بووه،

که وتبوه سەر سه روچاوهی رووباری خابوور و نه واریش له بهری
رۆژهلاتی دجله له نێوان زتی خواروو رووباری دیاله دا بووه.

خیزانێکی خووری، که به ولوو نێوداره، نهرشیفتیکی
دهوله مهندی له کهرکوک بۆ به جی ههشتووین، که پلهی
شارستانی نهرابخا ده نوێتیت.

له سه ره تای ههزاره یه کی پیش زایین دا خووری زمان نم
دهوله ته بچووکانه یان پتکه هیناوه، که هه موویان که وتبوه نه
کوردستانی نهرهۆ:

۱- گوزانه (تل حلف ی نهرهۆ، که که وتۆته ههریمی سن
کوچکه می نێوان عیراق، ئیران و تورکیا).

۲- خووشکیا، دهوله تیک بووه رووبه رووی ناشووریان،
چونکه که وتبوه نێوان ناشوور و نوارتو له سەر دۆلی رووباری
بوهتان (بۆتان) سوو.

۳- شویری وه یا شویری له بهرزایه کانی ساسۆن دا.
۴- دهوله تی دهباوخی له دۆلی رووباری چووخ و لهوانه یه له
قهره سوو و سه رووی رووباری فورات دا بووین.

۵- دهوله تی ماننا، له باشووری گۆمی وورمن.
خووریان ده سه لاتناریتییان به سه ره ههریمانی دهووبه ریشیان دا
هه بووه، بۆ وینه که پشتوونه ته سه له ستین هه له بهت له پیش
جووله که، ههروه که تهورات خۆی دانی پێدا هیناوه به حووری
نێویانی له سفر التکوین دا بر دووه.

خووریان له سه رده می پاشایه تی نوئی حیشیان دا (XIII-
XIV پ. ز.) دا کاریه گهرتکی زۆریان له سه ره نایین و

میتولژیایو کولتووری حیشیان دا ههبووه، هه ره وه کو له نیتو شوینه واری نووسینیان دا دیاره.

یه که مین هتیمایه کی، که بۆ نورارتویان کرابیت لهو تابلۆ ناشوورییه دا هاتووه، که بۆ سه دهی سیزده می پ. ز. دگه پرتیه وه نهو شوینه وارانیه که له کوردستان و نهرمه نستان دا لهم سالانهی دواییه دا دهست کهرتوون، نهوه دهه ملین، که نورارتویان له نیوهی یه که می هه زاره یه کی پ. ز. دا هتیتکی رامیاری زۆر به هتیزیان پتیکه تیاوه.

لیته دا پتیبسته نه وهش بگوترتیت، که و ما نیتیکان، که ل باشووری نورارتووه کان ده زیان، له سه ره تای هه زاره یه کی پ. ز. دا نه وانیش به هتیتکی رامیاری دی به هتیز له نیتو هه رتیمی کورده واری به تاییه ت له ژیترووی گۆمی وورمیتدا داده ندران و هه میسه ه له گه ل نورارتووه کان دا له گتیره وه کتیشه دا بوون، له نه نجامدا نورارتووه کانیا ن نهو ناوچانه ی سه رووی زتی گه و ره و چند هه رتیمکی دی کورده ستانی نیران و عیراق بچه نه ژیر رکتیفی خویان و نهو هه رتیمانه ی، که له ده ورو به ری ره واندزی نه مه رتیه نه و سا له لایه ن نورارتویانه وه زۆر پیروژ بو، چونکه په رستگه ی خودا وه ندیان (خالدی) له ویتدا بووه و نورارتویان نهو شوینه یان به نه ردینی نیتو نابوو، به لام ناشووریان به نیتوی موساسیر نیتویان بردووه (د. جمال رشید احمد و د. فوزی رشید - ۱۹۹۰).

شۆئنه‌واری نووسراو به زمانی خووری

لیته‌دا هر زۆریه‌ی نه‌و شۆئنه‌وارانه‌ی نووسراو به زمانی خووری ده‌خمه‌هه‌ روو، چونکه‌ شۆئنه‌واری دییان به‌زمانی نه‌که‌دیش هه‌بووه‌: شۆئنه‌واری نووسراوی پاشای خسووری تیش نه‌ته‌ل (٢٠٤٥-٢٠٣٧ پ.ز) دا بووه‌و په‌رسته‌گه‌یه‌کی بۆ خرداوهندی نرگال دروست کردیوه‌ (نه‌فسانه‌ی پاشایه‌تی له‌ ناسمان دا، که‌، زۆرانبازی نیتوان خرداوهندی خووری نالالو له‌گه‌ل خرداوهندی نانۆی سومه‌ری و چه‌ند خرداوهندیکی دی ده‌خاته‌ روو.

نه‌فسانه‌ی گلگامشی سومه‌ری، که‌ به‌ زمانی خووری نووسراوه‌ته‌وه‌ له‌ حه‌توسا (بوغاز کوی) دۆزراوه‌ته‌وه‌.

چیرۆکی راوچی (که‌شی) به‌ هه‌ردوو زمانی خووری و حیشی نووسراوه‌ته‌وه‌، (Filhelim 1992)

کۆمه‌لیک نامه‌ی پاشای میتانی-توشراته‌، که‌ به‌ زمانی خووری نووسراوه‌و بۆ نامون حوتویی سێیه‌می له‌ سه‌ده‌ی چواره‌می پێش زاییندا ناردووه‌و له‌ (تل العمارنه‌) دا دۆزراوه‌ته‌وه‌و هه‌روا تیکستی خووری، که‌ به‌ نه‌لف و بیتی نه‌که‌دی نووسراون له‌ نوگاریت دا ده‌ست که‌وتوون، دیسان ژماره‌یه‌کی زۆری تیکستی خووری، که‌ به‌ شۆیه‌یه‌کی سه‌ره‌کی له‌ رووی نیتوه‌رۆکه‌وه‌ به‌ندیاری به‌ په‌رسته‌نه‌وه‌ هه‌یه‌و پارچه‌کانی ناته‌واون، له‌ نارشیفی پاشای حیشی له‌ بوغاز کوی له‌ ناسیای بچووک دا ماونه‌ته‌وه‌.

له‌ ناوچه‌ی نۆزی، که‌ که‌وتوووه‌ته‌ نیتزیک که‌رکووک کۆمه‌لیک تابلۆ به‌ زمانی خووری دۆزراوه‌ته‌وه‌ (د. جمال رشید - ١٩٨٨)

ههروا له نهنجامی رووخان و داته پینی لایهکی که لای کهرکوک،
کۆمه لیک تابلۆ به ده رکهوتن، که خوورین و سه ر به بنه ماله ی
ووللوه (Groz 1988)، هه ر له کهرکوک دا کهرکه لیک
نووسراوی خووری دۆزرانه وه، که بۆ خهتزانای تیخیب تیلای
خووری ده گه رینه وه به زمانی خووری و به نووسینی میخی
نووسراون (Gadd 1920)، له ده شتی بیستوتن داو به
تایبه تی له شمشاره (شوشاره) چهن دین تابلۆ میخی، که به
زمانی خووری نووسرابونه وه له نهنجامی پکشین دا بهر چاو
کهوتن، ههروا چوار میلی خووری له ناوچه ی بیستواته ده ست
کهوتوون و ئیسته ش په رستگه یان له شویتیکی بهرز له سه روچاوه
له بیستواته دا هه ر ساوه (د. جمال رشید - ۱۹۸۸). دواترین
شوینه واری نووسراوی خووری بۆ سه ده ی چوارده و سه ره تای سه ده ی
دوازه ی پ. ز. ده گه رینه وه.

شوتنه‌واری نووسراو به زمانی نورارتوو

شوینه‌واری نووسراو به زمانی نورارتوو له زۆریه‌ی نه‌و هه‌رمه‌مانه‌دا دۆزراونه‌ته‌وه، که ده‌سه‌لات دارتیسیان به سه‌ردا هه‌بووه، که نه‌م خا‌که فراوانه‌ی گرتی‌بووه‌وه- له فو‌راته‌وه تا به‌ری باشووری وورمن له شاری مووشه‌وه تا گۆمی سیفان و باشووری سنووری گورجستان.

له نه‌ج‌امی پشکنین دا (٤٠٠) چوار سه‌د نووسراو به زمانی نورارتوو ده‌ست‌که‌وتوون، که پته‌وه‌ندیان به میتزوو، بنیادنان و په‌رسته‌نره هه‌یه، هه‌روا ده‌ نامه‌یه‌کیش، که زۆریه‌یان بۆ پاشا نه‌رگیشتی یه‌که‌م و سه‌ردووری دووهم ده‌گه‌رتنه‌وه چنگ که‌وتوون. پاشا نیشپوینی کوری سه‌ردووری یه‌که‌م (له ده‌ورو به‌ری ٨١٤-٨٠٦ پ.ز) دا شوتنه‌واری به زمانی نورارتوو جن هیشته‌وووه، به تایه‌تی باسی نه‌و هیت‌شانه‌ی، که بۆ باکووری وولاتی خۆی کردووه له سه‌ر نه‌و به‌رده‌ نوسیوه، که به‌ره‌و دۆلی (ده‌لی بابا) ده‌جیت، هه‌روا شوتنه‌واری نوسیینی له با‌ره‌ی نه‌و هیت‌شهی بۆ هه‌رمی پارسا له باشووری گۆمی وورمن دا کردووه، نیشپوینی له لای کپله‌شینیش نووسراویکی به زمانی نورارتوو و ناشووری دا بۆ به‌جن هیشته‌وین، که باسی نه‌و رۆیشه‌نه‌ ده‌کات، که مه‌نه‌وای کوری بۆ موساسیری کردووه نه‌م شوتنه‌ په‌رسته‌گی خوداوه‌ندی مه‌زنی نورارتویان (خالدی) بووه‌وه سه‌د کیلۆمه‌تریک له سه‌رووی شاری هه‌ولتیره‌وه بووه، نه‌م به‌رده‌ی کپله‌شین نیستا له‌به‌ر ده‌رگه‌ی مووزه‌خانه‌ی وورمن له تیران دا داندره‌وه.

سهره‌تای لیتکولینه‌وه له زمانی خووری بز کۆتایی سه‌ده‌ی
رابردو ده‌گه‌په‌تسه‌وه، نه‌وه بوو که له سالی ۱۸۹۰دا باه‌تیک له
ژیر سهره‌پیری (نامه‌کانی میتانی)دا له‌لایهن گ.خ. قینکلپارو ل.
ناپیل دا به‌لاوکرایه‌وه، به‌لام له‌باره‌ی زمانی ئورارتو کۆنترین
بایستیکی چاپکراو دیسانه‌وه هه‌ر بز سه‌ده‌ی هه‌ژده‌م ده‌گه‌په‌تسه‌وه،
که له سالی ۱۸۲۸-۱۸۲۹دا ف. شولپج باه‌تیتیکی له‌سه‌ر
زمانی ئورارتو دا به‌خش کرده‌وه له‌و کاتانه‌وه تا ئیستا ده‌یان
به‌ره‌می زانستی به‌ زمانانی نه‌لمانی، روسی و ئینگلیزی دا
له‌لایهن ده‌یان خووریلسوژو ئورارتو لۆژاندا به‌لاوکراوه‌تسه‌وه (م.ل.
خاجیکیان- ۱۹۸۵).

پتوهندی نیتوان زمانی خووری و زمانی نورارتوو

ههروه کو له ممو پتیش هتسام بۆ نهوه کرد، کهوا دهسهلات داریتی نورارتوو یان لهو دهوله ته بچووکهی، که دانیشتوانی خووری زمان بوون و نیتوی دهیاوخی بوو پتیکهات و خویشیان به خویمان دهگوت بیاینا، که شتیوهی کۆنی به زمانی نتیجه بیان بیاینیله بووه. نهو گۆزینهی لهم هه رتسه دا رووی دابیت هه ر له رووی شتیوهو نیتوی دهسهلات داریتیان بووه، به لام زمانی مەردمه کهی هه ر بهک بووه، که خووری بووه، هه لهت زمانی خووریش وهک هه ر زمانتیک چۆن کاریگهری لهسه ر زمانی دی هه بووه، له هه مان کاتدا زمانانی دهورو بهریشی کاریگه ر بیان لهسه ریدا هه بووه، بۆیه نهو زمانه خووریهی، که له گه ل په یدا بوونی مسترژودا هه بووه، چۆن نهو زمانانه نه بووه، که له دهوله تی گوزانه وه یا دهیاوخی دا به کار هاتوو، چونکه هه ر زمانتیک دوو چاری هه ممو جۆره گۆزانتیک بووه ده پتت.

لیتکۆلینه وه کانی نوئ نهو هیان پتیشان داوه، کهوا نووسینی نورارتوو له نووسینی خووریهانه وه په ره ی سه ندوووه، که بۆ هه زاره ی دووی پ.ز. دهگه رتسه وه، به لام نه م نووسراوانه ی نورارتوو له ژیر کاریگه ری نووسینی ناشووریدا هتتدیک گۆزانی به سه ردا هاتوووه. کارکردن له دۆزینه وه ی پتوهندی نیتوان هه ردوو زمانی خووری و نورارتوو بۆ لیتکۆله ره وان کاریکی نه وه نده سانا نه بووه، چونکه نهو باه تانه ی به زمانی خووری نووسراون به شتیوهیه کی سه ره کی

لهبارهی په‌رستن و دهنگ و باسی پاشایه‌تی کۆشک و باله‌خانه‌یه،
په‌لام شه‌وانه‌ی به‌ زمانه‌ی ئورارتوو نووسراون له‌باره‌ی جه‌نگ و
بنيادنانه.

زمانه‌ی خووری و زمانه‌ی ئورارتو له‌ رووی قۆناخی مێژووییاندا به
باشی نه‌خراونه‌ته‌ روو، ته‌نێ نووسراوانی کۆنێ خووری، که‌ له
ئورکسێش دا دۆزراونه‌ته‌وه، تارا‌ده‌به‌ک له‌ هیندی‌ک لایه‌نی
زمانه‌وانیدا له‌ زمانه‌ی ئورارتوو نیتزیکه، تیکسته‌کانی دی خووری
به‌بێ شه‌وه‌ی ته‌ماشای جی‌اوازی ئۆرفۆگرافی ناوچه‌یی ره‌گه‌زانی
ناوچه‌یی تایبه‌تیتێ زمانه‌وانی هه‌مسووی به‌ شوێنه‌واری به‌ک
قۆناخی په‌ره‌سه‌ندنی مێژوویی ده‌ژمێردرێن، هه‌روا له‌ نێو
تیکسته‌کانی ئورارتووی سه‌ده‌ی (VII و IX پ.ز.) دا هه‌یج
جی‌اوازیکی گه‌رنگ و دیاریکراو نییه‌و هه‌ر ته‌نێ دوو- سه‌ن
تیکستی لێ ده‌رچیت، که‌ تایبه‌تیتێکی که‌می دیالیکتی پێوه
دیاره.

(Melikishvili 1954)

فۆنۆلۆژی و فۆنۆتیکی زمانانی خووری و ئورارتوو

به بەلگه ئەوه روونکراوه تەوه، کەوا چۆن له زمانى خوورى،
ئاواش له زمانى ئورارتوودا فونىم هەبووه، کە بە دەپرینیان
نوسینی میخی ئەکەددى پر به پریان نەبووه، بۆیه ئیستاش
ساخکردنەوى کتێشه بەکە له نارادایه.

بۆچوونیک باسکراوه، کەوا له زمانانى خوورى و ئورارتوودا سێ
نەبزوینی تیکرا هاتوون، به تابهستی له زمانى ئورارتوودا سێ
نەبزوینی کپ، ئاوازه دارو گران یەک له دواى یەک هاتوون، بەلام
نەبزوینی دوویاتەکراو له زمانى ئورارتوودا نەماوه له دەست
دراوه، کە له زمانى خوورى دا هەبووه (baba, babba < pappa
- کتێ)

له گەڵ هەبوونی ئەو زەحمەتییانەش تواندراوه ئەم خستەیهى
ژێروو بۆ سستیى فۆنۆلۆژی هەردوو زمانى خوورى و ئورارتوو
پێک بهێنددریت:

خووری - a, u, o, i, e, e, a

ئورارتوو - a, u, o, i, e, a: پروانه:

(Speiser 1941, Diakonoff 1967, 1986)

بزوین بۆی هەبووه له رووی جووتیهى بگۆریت وەک: (i < o)
(e / له پیش ʔ, (a < h), tta, lla, دا، وەیا له نێو دەچیت له
پیش فۆرمانتى دۆخى خستە سەردا هەر وەکو we له نێو چوو
Nuz - شاری نوزا // نوزى - we, Nuz، هەروا له کارى

af - wa - i - ož - tan - من نم کرد a - له نیسچووه و
 شتیه که ی بهم جزوه ی لتهاتووه: tanoziuf, دیسانهوه له پیش
 ne - ی نسبی دا paba - کتیو، شاخ n - pab کتیوی،
 شاخی، له دواي (n,r,l) دا، که (na - ی) نسبیان له که لدا
 هاتووه وهک šawala - سال - šawal < sawala
 na نم له کاریشدا بهرچاو ده که ویت e - l - i - kul بگوتبا،
 tadugar tad - ug - ar - i - ewe خوشه ویستی پیشان دا،
 rewā < - rewa له نورارتوشدا هه مان جزوه - Ź/zad - itu /o
 me < me Ź/zatu o-me دایانه من، به منیان دا.

زۆر جار a- له کۆتایی وشه ی نه بسۆلۆتدا له نیسچووه، Gal-
 ūš-lla gamiz - گه لگامش نهوانی (کرد)، له دواي
 کۆناختیک دا بهم جزوه گزراوه، Galgamiž-ull.

له زمانی نورارتوودا دیفتۆنگ بز بهک بزوتین گزراوه Bia
 w - Biaina - nāwe فونیمی (r) ی له زمانی نورارتوودا
 گزراونکاریکی زۆری بهسهردا هاتووه که که ووتۆته پیش بزوتینی
 (a) ی هیتزار، له دواي دهنگی (r) دا دهنگی [ʔh=] پهیدا بووه
 له رووی گرافیکه ی وهک پارچه بوونی برکه پیشان دراوه (tar -
 a-e - توانایی) بزوتینی بن هیتزیش له دواي (r) دا له نیسچووه
 /par-u-b-va/، بهلام par-ito < parto.

وا دیاره له زمانی خووریدا دوو (e) هه بووه، که یکتیکیان له
 میتانیدا شپوهی (e-e) و له بوغاز کوتی و له ماری دا (e-) ی
 نواندووه، له گزراوتوودا (i) ی بز داندراوه، که له میتانیدا شپوهی
 (e) و له ماری و بوغاز کوتی (i) بووه.

دهنگی (0) له زماني نورارتوودا له چاو دهنگی (U) دا زتسر
 په کار هاتووه، له زماني ميتانيدا نيشانه ي (U/O) Ku/Ko ي
 بؤ داندراوه، له هينديک تتيکستي خووری و نورارتوودا هردوو
 دهنگی (0) و (u) ليتک جودانا کرينهوه
 (Seiser 1941, Diakonoff 1967, 1986).

نهبزوين له زماني خووری و نورارتوودا له م شيشوي ژيروو
 پتکها توون و هه ليهت هيز له لايهن ليتکو له ره و انموه هر به تيوری
 داده ندرت، چونکه له هموو بارتیکدا په لکه دار نين:

خووری:

[pp , b/p] گرافيکی [pp , b/p]
 [m , w, f] گرافيکی [m , w, ww] و هيا [m , u]
 [tt , d/t] گرافيکی [tt , d/t]
 [n , c̣, z, s] گرافيکی [n , c̣, z, s] z/š, šš zz, //? s
 [L, LL] گرافيکی [L, LL]
 [r] گرافيکی [r]
 [j] گرافيکی [j] و هيا [i]
 [g, k] گرافيکی [g, k]
 [h, kh, kk, h/k] گرافيکی [h, kh, kk, h/k]
 [ʔ] گرافيکی [ʔ]

[b, b, p, p] گرافیکی [b, p, p]

[m, y, y] گرافیکی [m, w,]

[d, t, t] گرافیکی [d, t, t]

[(?)/, < ? č), c, s (? ž), ? š]

گرافیکی [(? z), z, (?s), š, š, (?š), s, d, t, t]

[Z] گرافیکی [Z]

[r] گرافیکی [r//rh]

[j, i//g] گرافیکی [j]

[h, h, ?g, k, k] گرافیکی [h, ?g, k, k]

گرافیکی [??h] (Diakonoff 1967) [ʔ]

هیندیک پنچینه هن، بز نهوی وای بز بچن کهوا p/b و d و k/g ی خووری همیشه له گهروو یا له گهډ نهودا گذکراون و دهربراون و ههروا نهمه به تهاوی و راستی له ډو ډا بدیار ده کهوت.

pp ی خووری (همیشه کپ بووه) و لهوانه به بز pp وده یا بز bb بگهړتتهوه، له سورارتودا چندنیتی نه بزوتین پارتیزراوه، بهلام نه بزوتین دوباره کراوهی نه پارتیزراوه: خووری - paba جزوه شپوه به کی پapp په کتو/شاخ (> babba baba) - نورارتوو baba-na و bam-na - کتو/شاخ. له زمانی خووریدا w به دوو جزو هاتوه، له گهډ نیشانه به کی برگه یی تایهت، یا له گهډ بزوتینکی نیشانه دراودا بز U، گرافیکی هره

دوایی له زمانى نورارتوودا تاییه تیتى خوی هه بووه. فۆرمانتى خوورى له دۆخى خستنه سهردا U-e-wa ی له گهڤ هاوچه شه که ی له نورارتوودا [wa = -U-e] بهراورد بکه.

d/t و tll ی خوورى و l, t, d ی نورارتووی دیسانه وه بۆ به کیوونى تیبى دووباره کراو دهگه ریته وه هه وه کو له خووریدا b/ p و له نورارتوودا p, p, b, یه، که بۆ هه مان دهنگى لیتوی دهگه ریته وه.

دهنگى Š ی خوورى، که له گهڤ z دا ریک ده که ویت له رووی گرافیکه وه Š ی یا Z ی بۆ داندراوه وه له نورارتووشدا نیشانه ی S ی بهرامبه ریتى، که هه وه کو (ژاى کوردی دهخویندریته وه، دوور نیه دهنگى (L) ی نیشان ددان وه یا (Z) ی نورارتو له گهڤ (S) دا هه هه مان دهنگ بن، نه مانه بهراورد بکه: خوورى -az, نورارتو -as, خوورى haž گوئى لى بوون، نورارتو haš, (S) ی نورارتو به هه موو بۆچوونیک فیکه دار بووه، له گهڤ نه وه ی هه ته نه ئى دوو (S) ی ویکچووی نورارتو له زمانى خووریدا هه بووه، که چی نه گوئچاو بوون.

S ی خوورى به ته وای تیکه لاوی دهنگى کسپى Ć بووه وه لوانه یه وه کو (š گوکرابیت)، به لام گرافیکى Z تیکه لاوی نازاره دارى ع / dž / بووه.

L.L ی خوورى به شتوه یه کی کسپى L داده ندرت، وه یا هه بوونى به جۆزى دووپاتکراوه نازاندريت، هه روا (nn, mm, rr) ی دووپاتکراوه وه کو فۆنیمیکى سه ره خۆ له خووریدا بهرچاو ناکه ون له نورارتوودا بهرامبه ره که ی هه (n, m, r).

له زمانی خووری و نورارتووشدا (R) له سمره‌تای وشه‌دا به‌کار نه‌هاتووه (جگه له یه‌ک دوو رووداوی شک لیکراودا نه‌بیت، که له نیو تیکسته‌گانی بوغازکوئیدا له وشه‌ی وه‌رگیراوی نه‌که‌دیدا بۆ نیو زمانی خووریدا به‌رچاو ده‌که‌ون، وه‌ک: Ruša له نورارتوودا، به‌لام هه‌ر وه‌کو له ترانس‌کریپچی نه‌که‌دیدا پیشان دراوه له قسه‌کردندا وه‌کو Ufsā گۆکراوه. وا دیاره (R) له زمانی خووریدا نه‌وه‌نده به‌ سڤکی گۆکراوه ماوه‌ی له نیوچوونی هه‌بووه.

g//K و KK له زمانی خووریدا و K (q), g له زمانی نورارتوودا پاره‌که‌یان هه‌ر وه‌کو نه‌وانه‌ی پیشوووه بۆ k.k.g و هه‌روا بۆ kk, gg, kk ده‌گه‌رتتوه.

جووته h , h ی له رووی گرافیکه‌وه له خووریدا ناوازه‌دارو کپ بووه (؟) دوو نیبه‌ ده‌نگی (h) ی، که به یارمه‌تی گه‌رووه‌وه گۆده‌کرت له زمانی خووریدا هه‌بووبیت، به‌لام تایبه‌تیتی فۆنیسی نورارتوو ناشکرا نیبه.

له زمانی نورارتوودا له پیکهاتنی وشه‌دا گۆپین له ده‌نگی نه‌بزوین دا که‌م رووی داوه.

هه‌تیز له زمانی خووریدا به‌ ته‌واوی روون نه‌کراوه‌ته‌وه، له‌وانه‌به له کۆتایی نه‌و وشه‌به‌دا بووبیت، که که‌وتۆته ژێر کاربگه‌ریتی چه‌ند ته‌په‌تکدا، له زمانی نورارتوودا هه‌تیز که‌وتۆته سه‌ر به‌رگه‌ی هه‌ره‌ داویی، نه‌مه‌ش له نه‌جاسی سووک بوونه‌وه‌ی بزوینی به‌ هه‌تیز له‌سه‌ر هه‌تیزداردا پیکهاتنوه، به‌لام له نیودا که‌وتۆته سه‌ر به‌رگه‌ی به‌شتری به‌رگه‌ی هه‌ره‌ داویی و له‌و کاتانه‌شدا، که به (a) کۆتایی

هاتووه هیتز که وتۆته سەر دوا برگه ، بزۆینه له زمانی ئورارتوودا ،
 که (r) یی که وتۆته پێش بزۆینی (a) ی هیتزداردا دهنگی
 (h)؟ پهیدا بووه ، که ئه ویش له رووی گرافیکهوه وهک پارچه
 بوونی برگه پێشان دراوه (tar-a-e- توانایی) ، بزۆینی بێ
 هیتزیش له دوا ی (r) دا له نیشوچووه: par-u-b/v به لام
 parto par<-ho نهگه دهنگی (L) له دوا ی دهنگی
 (R) دا هاتبا نهوا دوو چاری گۆرینتیکی هاوچۆر بووه:

Sepūial <šep- ui- ar- u- l-e

(Benedict 1962, Diakonoff 1967, 1986).

وشه‌ی فره‌نگی

و وشه‌ی دارشتن

وشه‌ی فره‌نگی هردوو زمانی خووری و نوزارتوو هاو جزین ۲۰٪ی وشه‌ی نوزارتوو هاو چه‌شنی وشه‌ی خووریه، نه‌گهر زاراهوی تایبعت به ناپین و کولتووریانه‌وه، که ۱۰-۱۵٪ و هروا وشه‌ی خواسته‌مه‌نیشیان لن دهریه‌تین، که نیتزیکه‌ی ۵٪ نه‌وه رتزه‌ی ویکچوونیان ده‌گاته ۲۵٪ به‌لام نه‌گهر نه‌وه بژمیتردیت، که‌وا نه‌و وشه فره‌نگیانه‌ی سر به زمانی خووری و نوزارتوون له‌و تیکستانه‌دا هاتوون، که لیک جیاوازن، نه‌وه به هه‌موو بیرو باوه‌رتیکی لیک‌لهره‌وه‌انه‌وه وا ده‌بندرت ژماره‌ی نه‌و وشانه‌ی چۆن په‌کن زۆر زیترن. له‌و وشه خواسته‌مه‌نییانه‌ی که‌وتوونه‌ته نیتو زمانی خووری وشه‌ی سومه‌ری و نه‌که‌دین: سومه‌ری -zu - luma خورما < خووری -zilumpa, نه‌که‌دی -amkar - um < سومه‌ری -dam-gar < خووری -tamgar - بارزگانی، نه‌که‌دی -šarrum - پاشا < خووری -zarra, سومه‌ری -dub < نه‌که‌دی tuppum < خووری -tuppi - دۆکومینت و هی دی.

هیندیک زاراهوی تایبعت، که به‌ندیواری به نه‌سپ به ختوکرده‌وه هه‌به له زمانانی هیندو نه‌وروپتوه خواستراوه، وه‌ک: خووری marianne - میریتی، میرانی، نیتوداری، به‌لام وشه‌ی mari - نوزارتوو واتای نیتوداری گه‌یاندوه.

پتکھاتسی وشه له هەردوو زمانی خووری و ئورارتوودا وهک
 یهکن، وشه بریتی بووه له رهگتکی لیکدراوه بۆ وینه -ag
 گه یاندن، راهه باندن، ha - گرتن، gē (خووری - ke، ئورارتوو
 - in) پارێزراوه، tan - کردن، سازدان، en ئورارتوو -
 خودی، پهزدان qawr (خووری - haw(n)، ئورارتوو
 - qewfā) زهوی، خاک، mann - مان، ههبوون، fahr
 (خووری) چاک بێت، به فەر بێت.

هەر وشه یهکی رهگه که ی گۆتایی به دوو نه بزوتن هاتبیت و
 شکی لێ دهگرتت، که په که میان تابهت نه بیت و له وانه یه
 نه بزوتنی هه ره دوایی به فۆرمانتتکی کۆن دا بندرت بناخه یه کیش
 سه ره تا که ی له دوو نه بزوتن پتکھاتیت هه ره کو دیاره له زمانی
 خووریدا هه بووه، له وانه یه له نهجماسی کاریگه ری هیتزدا په یدا
 بووبیت.

نیو هه روا ناوه لنتیوهش بۆیان هه بووه زیاده بیان له گه لدا هاتبیت
 هه ره کو له م وشانه دا دیاره:

nir (u)bad - ناوه لنتیوه، به واتای زۆر له خووریدا له گه ل
 هاتوه - ae nir - ubad - زۆر خیرا - nir - ae - خیرا.

ah - ناوه لنتیوه - ah - nap - خامۆش کردن، هیمن کردن، at
 - h - دیتن.

u/oh - ناوه لنتیوه - خووری his/u/o - خیسه کردن نازار
 دیتن.

بناخه ی کار له رهگ وه له رهگ و زیاده یه ک پتکھاتوه،
 پاشگرتیکیش که وتۆته دوا ی نه م زیاده وه، که بزوتنتکی تیماتیک

بووه، بزوینی - i وهیا - e - به شیوهیه یکی سه ره کی دوری
 بزوینی تیماتیکیان بینیه (شیوهی نووسینیان رنگه ی نه داوه
 لیک جدا بکرتنه وه) بزوینی تیماتیکی - O - تایبته بووه به
 نیو وه یا نیوی رووداو، به لام بزوینی - u - دوری تیماتیکی
 نه دیوه به گشتی، بزوینی - a - شوینی دیاریکروی خوی
 هه بووه، به تایبته له گهل زاروهی واتای خزمایه تی گه به نه ر بو
 وینه: خووری atta-باوک، amma - دایک، zena - برا،
 ela - خوشک، sala - کج (به لام fundg کورو ašti ژن)،
 له نوارتوودا sald - کج -ه، هه روا بزوینی -a- له گهل زاروی
 جوگرافیشدا هاتووه: خووری - paba- کیتو، šeia - ناو،
 رووبار، نوارتوو -baba - no- کیتوان qawra - زهوی،
 گهره، muna - رووبار، alga - سنوور، هه دیسانه وه
 بزوینی -a- رۆلی تیماتیکی له گهل نیوی خوداوه نده نشدا
 بینیه، به لام هه تهنی له زمانی نوارتوودا Quefā, Hūba,
 Teišab, Tusp(u)wēā و هی دی و له زمانی خووری دا هه
 له گهل خوداوه ندهی Sawuska دا هاتووه، نه وهی شایه نی باسه
 زۆره ی هه ره زۆری خوداوه ندهانی خووری بزوینی -a- که وتوته
 کوتایبانه وه.

وشه ی لیکدراو زۆر به کزی له هه ردوو زمانی خووری نوارتوودا
 پتکه پتینه راه، له هه ردوو زماندا نه م وشه لیکدراوانه تیبینی
 ده کرتین: خووری -i- d - ar - att(a) - دیاری باوک el(a) -
 و -i- d - ar - دیاری خوشک (هه روا نیوی خوداوه ندهی - مانگ
 - یس - Šelada ؛ بهر نه م کۆمه له ده که وتت)، له گهل نیوی

کارشدا بدکارهاتووه، له نورارتوودا نیتوی کاری وهک - - abili
d پدکگرتن بهرچاو دهکهویت، که abili-ی نیتویا جی نیتو، بهلام
d- کاره، کهچی دهتواندرتت نم شیتوانه به پیتچهوانهش روون
پکرتنهوه.

(Speiser 1930, 1941. Diakonoff 1967,
1986. Barnett 1974. Khajikyan 1985).

نیو

له زمانی خووری و نورارتوودا نیشانهی کۆ، نیشانهی ناسیاری و نه ناسیاری ههروا نیشانهی دۆخیش به کارهاتووه، نیو په سه نی هه بووه، به لام له رووی تاک و کۆدا جیاوازی هه بووه.

نیشانهی ناسیاری شوینی په که می گرتۆته وه، جا نیشانه کانی دی پتیه لکاوه، نیشانهی دۆخ که وتۆته هه ره دوا ی نیشانه کانی دی.

نیشانهی کۆ بریتی بووه له (-a) یان (-až) له زمانی خووریدا به زۆری (-až) به کار هاتووه، به لام (-a) ش بهرچا و که وتووه، له نورارتوودا (-az) وه کو پاشماوه په کی زمانی خووری دهوری گتیه وه، به لام (-a) رۆلی سه ره کی نیشانهی کۆ بووه.

ژماره ی دۆخ له زمانی خووری و نورارتوودا جیاواز بوون، به لام له رووی بنچینه وه نیشانه کانی دۆخدا ویکچوو بوون پتیه نندی به یارمه تی پاشگریش ده برارون، که زۆریه یان له بنه رته دا نیو بوون و بوون به پاشگرو له و باره شدا نه ماوون و بوون به نیشانه ی دۆخ وه: edi شت، هه یج، که له زمانی خووریدا هه تر وه کو نیویش به کار هاتووه، نه گه رچی له رووی نه رکه وه له دهوری گۆریندا بووه بۆ بوونی به ناوه لکار جا پاشگر، له نورارتوودا - edo وه کو نیشانه ی دۆخی رتچکه - ie - > ta به کار هاتووه، باوه کو شتیه ی سه ره خۆشی هه بووه.

پاشکۆی نامرازی پتیه نندی بۆ زه تر چه سه پاندنی پتیه نندی دۆخدا به کارهاتووه، که زۆریه ی نه م پاشکۆیانه له نیوه وه وه رگه برارون و

وهکو نیشانه‌ی دؤخیش به‌کارهاتوون (Sasson 1975)
لیتیکۆلمه‌ره‌واتی زمانی خووری و ئورارتوو هه‌ر نهم چهند
ژمارانه‌بان له نیتوتیکستی نهم دوو زمانه‌دا بۆ ساخ بۆتموه:
خووری:

Šin - ۲

Kig - ۳

tumni - ۴

Šitta , Sinda - ۷

niza - ۹

eman - ۱۰

Kiz - ۳۰

(i) nu / obe - ۱۰۰۰۰

ئورارتوو:

sisē - ۲

aiba - ۱۰۰۰۰

جی نیو

جی نیوی کهسی جودا بۆ کهسی به کهمی تاک له زمانی خووریدا
 - is و له زمانی ئورارتوودا Jes بووه، به لام هەر گیز به تهنن
 به کار نه هاتوون، به لکو هه میسه نیشانهی دڅیان پشره لکاوه
 وهک نیشانهی -te , -š , -wa , -we , -da - بۆ دۆخی
 نه بسۆلوت، بزر، خستنه سەر، مه بهست و گواستنه و هدا له زمانی
 خووری دا. له زمانی ئورارتوودا هه رسن جزیره نیشانهی دۆخ
 ناسراوه، که Թ بۆ نه بسۆلوت و بزر و uki - پش بۆ دۆخی
 مه بهست.

جی نیوی کهسی لکاو بۆی هه بووه بکهوتیه نیو فیژمی کار یا
 له که لیدا هاتوو و هیا به هه ر چ وشه یه کی دیسه وه لکاوه، له و
 پارانه دا، که به کاره وه لکاوه رۆلی سویتکتی گیتراوه، خووری
 - b - i - faš نه و دهنیتریت، -ân - iâ - a - ün نه وان دین.
 ئورارتوو - de - a - ust من هیرشم برد Թ - a - ust نه و هیرشی
 برد، هه روا جی نیوی کهسی جودا رۆلی ئۆبیکتیشی گیتراوه، که
 له گه ل کار هاتوووه - n - hazôžav .. ta - an Kulôza
 an - a نه و به منی راگه یاند // گوتم لیتی بوو.

له هه ردوو زمانی خووری و ئورارتوودا جی نیوی دیاری - ol
 په کتیککی دی و - a // sue هه مسوو (له زمانی ئورارتوودا واتای
 په کتیککی دیشی به خشیوه) به رچا و ده کهوت.

harh arsuva Eratelə ol ə have
 رووخاند (شاری) ئیراتیله، ئیراتیله کی دیم داگیرکرد.

anū danšue - ne - dan - tadugari dil ān

نەوانە ھەموو نیتە بەکترمان خوش دەوێت.

جەن نیتوی نادیار inā - ھەرکە ی لە نیتو تێکستەکاندا بەرچاو
کەوتوو: inām ā man - ھەرکە ی بیت.

جەن نیتوی ھەبێ لە ھەر دوو زمانی خووری و ئورارتوودا لە
شیتوی لکاودا ھاتوو:

خووری - iww (if) - بۆکەسی بەکەمی تاک، aḫ - hww -
بۆکەسی بەکەمی کۆ، w/ - ھ - بۆکەسی دووھەمی تاک، / - i
/ - a - بۆکەسی سێھەمی تاک و - az - / - i بۆکەسی
سێھەمی کۆ.

ئورارتوو: -

uke - uke - بۆکەسی بەکەمی تاک، w - بۆکەسی دووھەمی
تاک و (a) / i / a / i بۆکەسی سێھەمی تاک.

جەن نیتوی نیشانە لە ھەردوو زماندا جیساوازن، لە زمانی
خووریدا بۆ پێشاندانی شتی نێزیک andi - و بۆ شتی دوور -
anni بەکارھاتوو، ھەروا بۆ ھەمان واتا جەن نیتوی // manne
mana ھەبوو.

لە زمانی ئورارتوودا بناخە ی - ina - لەگەڵ سەن جۆرە کۆتاییدا
بەکار ھراو: - ina - uke ina نەوھ ی مەن، نەوھ ی نێزیک، - ina -
na نەمە دیاریکراو، بناخە ی ika شی دەچیتە سەر لە شیتوی
na - uka - ik نەمە ی (دیاریکراو).

لە زمانی ئورارتوودا جەن نیتوی نیشانە ی / a نەوھ ی کە، نەوھ ی
چی لەگەڵ نەو و شەبە ی، کە بۆ دەگەریتەوھ رۆژنکی بالای

ههیه:

a / ^{uov}ē ŠISKU s / zad - u - b/v -
پیشکیشم کرد - ئەم جن نێوه دەوری راستەخۆی گێتراه.
له زمانى خووریدا تەنن جن نێوی پرسیاری aw کین، ئورارتو
- dū بەرچاو دەکەوت.

بۆ پێشاندانی جن نێویک، که واتای خۆیتی له هەردوو زماندا
بگهیهنیت، نێو بەکار دیت، ههروه‌گو له زمانانی گۆنی
رۆژهه‌لاتیدا باو بووه:

(Ištane) -ی خووری گه‌رانه‌و بۆ خۆ، heiaru - nna - هەر
که‌سێک (بۆ خۆی) e (w) su، که به‌رامبهره‌که‌ی له زمانى
ئورارتو دا šui ی بووه واتای تێکرا، هه‌موو، هه‌می گه‌ياندوو.

ئاۋەلتىو

ئاۋەلتىو بۆي ھەبۈۋە ھىچ جۆرە نىشانە يەككى رىزمانى پىتۈە
 نەلكىت بۆ نەۋەي لە نىسو جودا بىكرىتەۋە بۆيە ھەر بە رىنگەي
 نەركى سىنتاكسى تۈاندراۋە لىنك جودا بىكرىتەۋە، بەلام ھىندىك
 جار نىشانەي تايەتەي مۇرفۇلۇزى لەگەلدا ھاتۈۋە:

خوورى - he - Lulla - لوولۇيى، - he - hurru / o
 hurwo - he خورى، [halba - ʒe] hlb g ھەلەبى،
 ninwa-Rl [ninwa-ʒe] نەپنەۋايى، ئورازتوۋ، -
 diau - ھ diau - تاۋۋى، - etiu - ئىتىخى، -
 ھ hə - كور، نەۋە، (ə) - sure - چەكدار، - sure چەك
 ھ hə - ʒ uri - مەخزەن، نەپار ʒ - uri - نامراز، چەك، ئەم
 وشەپە بۆ كارى - (ur چاندن دەگەرتەۋە) ۋ زۆرى دى.

نىشانەي نىسى دىپارخەرى ne - لە ھەردوۋ زىمانى خوورى و
 ئورازتوۋدا دەۋرىكى زۆر گىرنگ دەگىرتەت بەۋەي ئەم وشەپەي
 پىتۈەي لىكاۋە دىپارخەرى جا چ لە روۋى پىشاندانى تاكايەتى لە
 روۋى كاتەۋە پىشتر زانراپىت، ۋەيا لەگەل نىسۋى دىپارخەرو
 دىپارخراۋدا بىت، ۋەك لە ئورازتوۋدا: Haldi - n ustab -
 خوداۋەندى خالدى (پىشتر ناسراۋە) رۆشەت.

Rusā - na alusəTušpā - i pātar

رووسا (پاشايەكى - كەستىكى ناسراۋە) فەرماندەي شارى
 توشپا Haldi - (i) n pura- na خالدىانى دىل. -
 ina - na esi - ne - نە

له زمانی خووریدا (ne) له گه‌ل دیارخه‌رو نیتوی دیارخراویشدا به‌کاردیت، یان هر تهنج له‌گه‌ل دیارخه‌ردا ew(e)r - ne Mizir - Lullue - ne - we پاشای (ولاتی) لوولووییان. Mizir - ne - we re - we (Mizir - ne - we) u / o min (i) - ne - - we allae میسو ولاتی مه‌زنان. tuppī nihar - re - we دۆکومیتی دارپتزاو.

(ne) سه‌ربه‌خوش هاتووه، به‌لام وه‌گسو نیتوتک و رۆلی دیارخراوی گتپراوه - Muž(u)ne - چمک، دوواته. له نوارتودا ardi - nā لینه‌دا مه‌به‌ستی موساسیره، به‌لام به تایه‌ت شار ده‌گه‌یه‌نیت له‌گه‌ل - (ardi شار) دا به‌راوردی بکه، ئهم نیشانه‌یه له شتیه‌ی (na) دا بووه له ههمان کاتدا دیارخه‌ریش بووه: Šawuska - we - (a)z - us šije - na - (a) z - uš ناو (خوداوه‌ندانی) شاووشکا (کردوونی) به واتا خوداوه‌ندانی شاووشکا ناویان په‌یدا کردووه.

نامراز

نامراز له زمانی خووریدا دابهش دهکریته سهر دوو جزو:
سهرهخو و لکاو.

نامرازی سهرهخو له زمانی خووریدا بریتی بووه له: / ai - /
نهگهر له لیکدانیدا لهگهڼ تپیی لکاودا بهم جزوه داپژراوه:

ai - manin šēnif uż anam tānóziwal an a
نهگهر برای من بهم جزوه رهفتاری نهکردبا.

inu / لهبهر نهوهی، ناوا، suga / ههروا، چونکه، نهوجا، -
ina که.

نامرازی لکاو تمنن به زمانی خووریه پتیهستهو به شتیهپهکی
زۆر فراوانیش دهگۆریت، نامرازی لکاوی an - دوو نیوی لیکداوه
وهک: Kelija - n mana - nn - an (نهوه) کهلییهو
(نهوهش)مانی، یان دوو کاری لیکداوه وهک: haz - oz - af
- n من نهوهم گوی لئ بوو، شاد بووم، ههروا دوو رستهشی
لیکداوه.

نامرازی لکاوی (ma - a - an, -a, -an, -a - a - an)
ش بهرچاو دهکهون.

نامرازی لکاوی جیساگار زۆر به فراوانی له زمانی خووریدا
بهکارهاتوون، که نهمانن:

mmama(n) - نه نهوه، نه مهو پهکیکی دی نا، nin - نه
نهوه، بهراستی (؟)، (a)nni - هه به ههسان واتا. نه
لکاوانه ههروا نامرازی لکاوی ma, - man - له بهکارهاتندا

تا راده پک به وشعی یارمه تیزدەری سەریه خۆوه دەلکیتن:
 -ai - ma -nin - ئەگەر راست بێت، -undu - man
 ئەمجارەش، ناوا، وشعی andi و Z بش لەگەڵ دەمکاتی
 کارێکدا بەکارهاتوون بە مەبەستی چەسپاندنی روودانی ئەو
 خواستی دەیانەویت بێتە دی.

لە زمانی ئورارتوودا نامرازی سەریه خۆ کهمتر بەکارهاتوووە لەو
 نامرازانەی ناسراون: نامرازی لیکدەری - ēi لەوانەیە نامرازی -
 mi پش / نا / بەکارهاتبێت، هەروا نامرازی گەپەنەر -ale/u
 (ئەوهی) که، -iu - ئەگەر، که، -āše - (کاتیگ) که.
 نامرازی پێسوەندی لە زمانی خسوریدا نازاندووت، بەلام
 پاشکۆکانی ناسراون:

- edi - (> eda) تەن، شت.

- da - لەبەر ئەوه، بۆ، لە پێشوا ئەوهی.

- dan - لە (بەرئەوهی).

- w - واتای نسبی دهبەخشیت.

لە زمانی ئورارتوودا ئەم نامرازانەی پوهندی هەن - para هەتا،
 - ka(y) پێش، لە پێش.

لە زمانی ئورارتوودا ئەم پاشکۆیانەی نامرازی پێسوەندی
 بەرچاوەوتوون:

- edi - که لەگەڵ نیشاندا بەکارهاتوووە.

- ay - لەگەڵ - awe - و - aye -ی خووریدا بەراوردی پکە،

واتای نەزانراوە وای بۆ دەچن، کە واتای (پێش، لەپێش) ی
 بەخشیبێت.

aptin (له لای ؟).

- asdu - له پیتاؤ، بۆ.

bedin - / - bed (له لای، له).

- istina - ya - له پیتاؤ، بۆ.

(Benedict 1962, Salvini 1976, Filhelim
1992).

نیوی کار

له زمانی خووریدا سن جوړه نیوی بکرو نیوی کراو هه بووه، نیوی بکرو کراوی بار له گهڼ پاشگری a- نیوی بکرو کراوی رووداو له گهڼ پاشگری i- دارتیزاون، نیوی بکرو کراوی بار وهکو نیویکتی رووداو له گهڼ پاشگری u- به o- خویندراوه ته وه. فوژمانتی a- و o / u- و i- له راستیدا نیشانه ی بکرو کراو نین، به لکو نیشانه ی تپه پرو تینه پرن، بویه ده بیت بگوترت، که و نیوی بکرو کراو له زمانی خووری و نورارتوودا هاو بناخه بوون و نیشانه ی تپه پرو تینه پرنیشیان هاتوته سر. نیوی تایه تی نه گهر نیشانه ی بچووک کرده وه ی ia- له گه لدا به کارنه هاتیا نه و دهوری رسته یه کی ته وای گتپراوه، له دارشتی نیوی بکرو کراودا له زمانی خووریدا هه و نیشانه یه کی ته واکه ریش، که / b - بووه به کارهاتووه و ا دیاره نه نیشانه یه کون بووه له زمانه زیندووه که شدا هه ماو ده ته وه، وهک: Ag - i - b - Tessob - تیشوویی ریهر.

فوژمانتی نیوی نویستراکت / i šc (š) ی خووری و ښی نورارتو روژتیکی گرنګ و جوړاو جوړی گتپراوه: له گه ل پناخه ی نیویک، که بز دارشتی نیوی نویستراکت به کارهاتووه:

erwi // ewri - سر وک هوز.

ewri - ššē - سر وک ایه تی هوز.

Zarra - پاشا.

Zarra - ššē - دمه لانداریتی پاشا.

- tamgar بازرگان.

- se tamgar بازرگانتی، بازرگانی.

هه‌روا له‌گه‌ل کاری گه‌ردان کراودا له پرسته‌ی شوتین که‌وتوودا له
دوای نه‌وه‌ی، که ده‌کرتین به‌نیو، نۆزمانتی دۆخیان پیتوه لکاوه،
که رۆلی نامرازی گه‌یه‌نهربان گیتراوه:

i ja - lle - nin Zen - iff - uš dube - na -
man šuwa - lla - man keb - an - u / ož - a -
šš - na نه‌وانه‌ی که له راستیدا برای من (دۆخی کارا
بزر)، (نه‌وانه) خشتی بچووک هه‌سووبانیش نه‌وانه‌ی، که (نه‌و)
ناردنی = نه‌و خسته بچووکانه‌ی، که براکهم له راستیدا ناردنی.
(Mishaninov 1962, 1958, Benedict 1962,
Sasson 1945).

کار

کار له زمانی خووری و نورارتوودا ده‌مکاتی تټپه‌رو تټپه‌رو تټپه‌رو باری نمری کردن و ناکردن و کمس و ژماره‌ی سوټیکت و نژیټیکتی دربرپوه.

شټوه‌ی کار له هردووو زمانی خووری و نورارتوودا بریتی بووه له بناخه‌ی کارو زنجیریک پاشگر، بناخه‌ی کار روټیکتی گرنکی له چه‌سپاندنی سپمانټیکتی ره‌کی کاردا بینوه.

له زمانی خووریدا نم شټوه ده‌مکاتانه‌ی ژټروو به‌کارهاتوون:
۱- ده‌مکاتی ته‌واو، که به یارمه‌تی نیشانه‌ی / u / -oz دارټژراوه.

۲- ده‌مکاتی ناته‌واو، که له‌گه‌ل نیشانه‌ی ed-دا پټکهاتووه.
له زمانی نورارتوودا نم ده‌مکاتانه‌ی ژټروو به‌رچا و که‌وتوون:
۱- ده‌مکاتی گټرانوه، که هیچ نیشانه‌ی پټوه نه‌لکاوه.
۲- شټوه‌ی ده‌مکاتیک، که نیشانه‌ی (a)-l له‌گه‌ل‌دا به‌کارهاتووه.

۳- شټوه‌ی ده‌مکاتیکتی ناته‌واو، که به یارمه‌تی نیشانه‌ی ed- دارټژراوه.

نیشانه‌ی تټپه‌ر بریتی بووه له - i - و - u هه‌روه‌ک
nə - /e- li- -u -ed -nips ده‌با بیکوټت / ده‌با
سه‌ری بپرټ.

- nə - i l a(e) - d (ed) - ar بټوټوه‌ی نه‌و بیدات.
بټوټو برټنی ده‌مکاتی تټپه‌ری ته‌واو له هټنټدیک دیالیکتی

زمانی خووری و نورارتوودا نیشانهی - u بهکارهاتووه، وەک:
-ma- (a) nu - ئەو بوو.

-ad - u -(i) d - (ئەوان) خەپوون.

بۆ دەرهپرینی باری کاری تێپەر له زمانی خووریدا شتیهی نیتوی
بکەرو کراو بەکارهاتووه، که جەن نیتوی کەسی لکاوی پیتوه لکاوه،
بەلام له زمانی نورارتوودا شتیهی سەرپهخۆی پۆلکردنی کاری
تێپەر ههپوهوه له شتیهی نیتوی بکەرو کراودا وەرگیراوه.
بکەری کاری تێپەر له هەردوو زماندا بەم جۆرە داریژراوه:
خووری:

کەسی یەکەمی تاک $dda < tta$

کەسی یەکەمی کۆ $-t / dilla$

کەسی سێیەمی تاک ۱- پنت. ۲- b

کەسی سێیەمی کۆ $-lla / e$

نورارتوو:

کەسی یەکەمی تاک $d\text{ə}$

کەسی یەکەمی کۆ $di / \text{ə}$

کەسی سێیەمی تاک ۱- پنت ۲- $b\text{ə}$

کەسی سێیەمی کۆ ۱- $di / \text{ə}$ ۲- $l\text{ə}$

له زمانی خووریدا له تێپه پەردا a به o گۆراوه، له کاتیکدا،
که نیشانهی k ناکردنی پیتوه لکاوه:

un - a نعو دیت. ūn - o - k - o نعو نایت.
نیشانه‌ی کۆ - it / du / o - له دوای نیشانه‌ی تیپه‌رو
تینه‌په‌ردا هاتوووه بۆ پیشاندانی باربووه وهک: piš - išt - -
id (u/o) - in /e - n / ده‌با نعووان بێن.
(Speiser 1941, 1953. Diakonoff 1967,
1986, Nozagzi 1978, Khajikyan 1985).

دَارَشْتَنی سِنِتَاکسی

رسته له زمانی خووریدا (تەنن له باری دەرپرنی گۆزپرنی یاسای وشه له نیتور رسته دا نه بیت) به بکهری بار دهستی پتکر دووه، که وشه یارمه تیدەر، نامرازی سه ره خو، یا ناوه لکار توانیویانه به پیشی بکهون، ههروا دیارخهری بکهری رووداوش بۆی هه بووه به پیشی بکهویت.

بکهری رووداو که وتۆته دوا ی بکهری بار، رسته گوزاره ی هه بووه، دیارخه ریش به پیش نیتوی دیارخراو که وتوووه.

زۆر به کارهتانی نامرازی لکارو به کتیکه له تایبه تیتیکانی رسته له زمانی خووریدا، که له گه ل هه موو رسته یه کی سه ره کی و هه موو جزره رسته یه کی شو تنکه وتوودا هاتوووه.

له کساتی لیتکدانی دوو کسار وهیا دوو نیتوی کسار به بن یارمه تیدانی نامراز، نهوا وشه ی به که می نهم وشه لیتکدراوانه وهکو ناوه لکاری وشه ی دووه م ته ماشاکراوه:

tiwe - na - Zēn(a) - iff - us kad - u/oz - a -
 šše - na ur - i - a - šše - na.

باسکرا (که ده) یان) خوازیت.

دَارَشْتَنی نهم رسته یه به زمانی کوردی به م شیتوه یه ی ژێروو ده بیت:

برای من (برام) نهو شتانه ده خوازیت، که له ممو پیش باسی کردن.

نهم رسته یه ی ژوووو له گه ل رسته کانی ژێروودا نیتزیکایه تی

ههیه، چ له رووی شیوهی گەردان کردنی کارو چ له رووی نیتوی
بکەرو کراو لەگەڵ نامرازی لکاودا:

ħaž - ož - af -(u)n pis - an - d - u - / ož- i -
tta(an).

من گویم لێ بوو ئەوه، شاد بووم // من گویم ئەوه بوو، شاد
بووم.

anz - an(n) - u/0ħ - u/ož - af kull - i - mān
من داوام کرد، قسەکەر // من داوام لە قسەکەر کرد.

ئەکەر لە دوو کاری گەردان کراودا تەنێن ئەوهی دووهم نامرازی
لکاوی (- an) ی پێشە لکاو بوو، ئەوه کاری دووهم ئەنجامی
رووداوی کاری یەکەم دەردەپێت:

hijaruħħa - tta - n - u/on - ae žen(a) - iff -
us keb - an - u / o - en.

من - دەنێریت - بزانی (ناگاداریم) ها. // ها بێرمان زۆرێکی
زۆر بێریت، و ها من ناگاداریم.

ئەگەر هەردوو کار بە یارمەتی نامرازی پێشەندی لیتکدراو بن،
ئەوه یەک لە دوا یەک هاتنیان تەواو و راستە وەیا هەردوو

کارەکه هەژێ پێشەندی رووداوه که پێشان دەدەن:

mann u/o - kk - a - ll(a) - an andi - un - u/o
- kk - al (la) - an. -

ئەوان و // ئاوا دەبیت، که ئەوانە ی ئەوان دەیکەن.

نامرازی نیتوی وەیا پاشەندەکی - ai - یان - edi پێوستی بە
دۆخی خستەسەر بووه، هەر هەمان نامرازی نیتوی لەگەڵ نیشانهی

دوخی مه‌به‌ست و رتچکه‌و شوټن دا پټوسټییان به دؤخی
مه‌به‌ست بووه، که رتیره‌وی نیوی پټشان داوه:

Zen (a) - if - we - ne aie

له پټش برای من دا.

en (e) - if - wa - ai - da

له پټش خودای خۆم دا.

attai - aff (< attai - w - wa) edi - (j) -

له پټوه‌ندی باوکی تۆدا.

tiwe - wa - n edi -(i) - da - n

له‌به‌ر قسه (وشه)ی تۆدا.

سینتاکسی رسته له زمانی ئورارتوودا هیندیک جیاوازی له‌گه‌ل
رسته‌دا له زمانی خووریدا هه‌به، له‌و جیاوازی‌بانه‌ه‌بوونی
نامرازای لکاو له زمانی ئورارتوودا، هه‌روا که‌می ژماره‌ی
سه‌ره‌خۆ.

تټیکدانی رسته له زمانی ئورارتوودا به یارمه‌تی نامراز بووه،
رسته‌ی شوټن که‌وتوو به یارمه‌تی نامرازای که‌به‌نه‌ری ale , ase
in , داپټژاوه (نامرازای - al بۆی هه‌بووه تایه‌تټیتی جۆراوجۆری
رسته‌ی شوټن که‌وتوو بنوټنټیت). له‌رسته‌ی شوټن که‌وتوو له
زمانی ئورارتوودا هه‌رگیز شټوه‌یه‌کی تایه‌ست و ته‌واوی کار
نه‌دراوه، له‌کاتی هه‌بوونی کاری تټیه‌ر له‌رسته‌دا نه‌وا بکه‌ری
رووداو هه‌میشه به پټش بکه‌ری بار که‌وتوووه دیارخه‌ریش
هه‌روه‌کو زمانی خووری به شټوه‌یه‌کی گشتی له پټش نیوی
دیارخراوه‌ه‌بووه، کټشه‌ی رټکه‌وتنی به‌شه‌کانی رسته له نیوان

خۇياندا تا ئىستا لىيان ئەكۆلدر اوده تەوہ .
بکہری رووداوی کہسی سٹیہمی کۆی کاری تیپەر ویکچووی
کہسی سٹیہمی تاک بوہ، لە نئو نووسراوہ کانی مہەر قاپور سوو
و کیتلہشین دا لە موساسییردا (Melikishvili 1953) و
لہواندیہ تایبہ تیتتی دیالیکتی موساسییر بیت لە زمانی
نورارتوودا .

به‌ندیواری زمانانی خووری

نورارتوو به زمانانی که‌فکازتوه^و

له سه‌ره‌تای نعم سه‌ده‌به‌دا بیرورای جوراوجور له‌باره‌ی زمانانی
خووری و نورارتوو‌دا ده‌پراوه، که‌ه‌وو به‌ه‌وی لی‌سدوان و
لی‌کولینه‌وه له‌ زور لایه‌نیدا، بز وینه‌ف. بورگ هیتز له‌ سالی
۱۹۰۹‌دا پنج‌برانه‌نه‌وه‌ی خسته‌روو، که‌وا زمانانی خووری (نه‌وسا
به‌ نیتوی می‌ستانی نی‌سوار بوو) زمانیکی که‌فکازیه‌وو بز‌نم
مه‌به‌سته‌وه‌کو بازنه‌یه‌ک زمانانی سه‌ر به‌ گرویی که‌رتقالی له‌گه‌ل
زمانانی با‌کووری که‌فکاز‌دا لی‌کدا، که‌ زمانانی (نه‌بخازی،
نه‌دیگی، ناخی و داغستانی) ده‌گرته‌وه‌ه‌روا له‌ بواری وش‌ه‌ی
فه‌ره‌نگی و سۆزفولژیدا ه‌ه‌ولی داوه‌ خزمایه‌تیک له‌ نی‌وان
زمانانی که‌فکازی و زمانانی خووری‌دا په‌یدا بکات.

سه‌باره‌ت به‌ ره‌سه‌ن لۆژی زمانانی نورارتوو و به‌ زوری
گه‌راندنه‌وه‌ی بز سه‌ر گرویی زمانانی که‌فکازی له‌ نی‌وه‌راستی
سه‌ده‌ی نۆزده‌مه‌وه‌ سه‌ری ه‌له‌داوه‌ تا ماوه‌یه‌کی درێژیش نعم‌ جوژه
بیره‌ه‌ر با‌و‌بووه، له‌ سالی ۱۹۲۱‌دا ف. سار له‌ وه‌رگه‌ترانی
نوسراوی ساردووری دووه‌مدا ه‌ه‌ولی داوه‌ له‌رووی نی‌تیمۆلژتوه
بی‌گه‌رتنه‌وه‌ سه‌ر زمانانی که‌فکازی و به‌ تاییه‌تی گورجی، به‌لام
بۆ‌چوونه‌کانی شه‌قلی ویتست و ناره‌زووی خۆی پتوه‌ دیاریوو.

به‌راوردکردنی ریزمانی له‌ نی‌وان زمانانی نورارتوو و زمانانی
که‌فکازیدا له‌ نی‌وه‌ به‌ره‌مه‌کشانی ک. ف. چیریتیل و

مەلیکیشویلیدا رەنگی داوئەتەوہ.

(Melikishvili 1953, 1954)

کەفکازی ناسی پۆلۆنی ر. براون لەگەڵ ک. نا. کلیمۆفدا لە سالی ۱۹۵۴دا راپۆرتتیکیان نووسی، کە تێیدا خزمایەتی نیتوان زمانی ئورارتوو لەگەڵ کۆمەڵە زمانانی ناخیدا پێشان داوہ، ئەگەرچی لە سەرەتای کارکردنیاندا ئەگەر ابوئەوہ سەر گرتیمانەکان، بەلام ئێم کارەیان هانی ی.م. دیاکۆنۆف و س.نا. ستارۆستینی دا بۆ ئەوہی ئێم رێبازە بگرن و ھەر لەم رادەبەش نەوہستن، بەلکو بە زمانی خسوریوہشی بێسەستن، نیتوبراوان لەم کارەیاندا باری مۆرفۆلۆژی ھاوچەشن و نێزیکیی، کە بەرچاویان کەوتوون خستیانەتە روو و بە تاییبەتی لە نیتوان زمانانی خووری-ئورارتوو و ناخیدا (چیمان-ئەنگوش ویاجی) وەیا زمانانی لیزگینی (لیزگین، ناگول، بودووخ، روتوول و چاخووراو بە تاییبەتی لە نیتوان چین و ناخ و داغستاندا.

(Diakonoff & starostin 1986)

ک.ب. چاوکیان زمانی ئورارتووی بە زمانیکی خزمی زمانانی ھیندو ئەوروویی کۆن سەیر کردووە، بەوہی رەگی ئەو وشانەیی لە ھەردوولادا چۆن پەکن لەرووی نیتیمۆلۆژیخۆ خستۆتەر و ئەوہی شایەنی باسە نیتوبراوی ھیچ نرختیکیی وای نەداوہتە نیتزیکایەتی نیتوان ھەردوو زمانی ئورارتوو و خسوری لە ساتەوہ ئەوہ روون دەبیتەوہ، کەوا دەیان سالە قوتابخانەیک سەری ھەلداوہ بۆ ئەوہی زمانانی جۆزواجۆزی کەفکازی بەریتەوہ سەر زمانانی خسوری و ئورارتوو، ئەوہی لە نیتو زۆرەیی لیتکۆلینەوہکانی ئێم

قوت‌باخانه‌ی‌دها سەرنج راکێشه ئەو‌به‌که‌وا بیرو‌رایه‌کی یه‌ک‌گرتوو نیه، له‌باره‌ی گێتراندنه‌وه‌ی ج زمانیکه‌ی که‌فکازی بۆ سە زمانی خووری و ئورارتوو، هۆی ئەم جیا‌وازیه‌ش بۆ مه‌ل‌به‌ندی نی‌شته‌جێی بنجی خووریه‌یان ده‌گه‌رێته‌وه، که‌که‌فکاز نه‌بووه‌و به‌ل‌کو چیا‌یه‌کانی کوردستان بووه، ئەو چیا‌یانه‌ی، که‌له‌سه‌رده‌می ماده‌وه‌به‌چیاکانی زاگروسی نێودار بووه، سپایزه‌ر راستی بۆ چووه، که‌ئەم زمانه‌ی به‌زمانیکه‌ی زاگروسی له‌خامه‌داوه‌ئەک به‌که‌فکازی.

هه‌بوونی چەند وشه‌یه‌کی هاو‌به‌ش وه‌با لێک‌چوو له‌نیوان زمانه‌ی نهرمه‌نی و زمانه‌ی ئورارتوودا وای له‌هێندیک نهرمه‌ن ناسان کردووه، که‌هوا به‌ندیواریک له‌نیوانیاندا په‌یدا بکه‌ن و له‌و وشانه‌ی، که‌به‌وتیه‌هێندراونه‌ته‌وه‌ئهمانه‌ن:

ئورارتوو - Sure چه‌ک، نهرمه‌نی - Sur شیر.

ئورارتوو - Şari باخ، نهرمه‌نی - Çar دارو‌دره‌خت.

ئورارتوو - Ultu وشتر، نهرمه‌نی - Ult وشتر.

خووری و ئورارتوو - Ewri پاشا، سه‌رۆک.

نهرمه‌نی - awri- ord کوپ به‌واتا پیاوی بێ ژن.

کار هه‌ر له‌سه‌ر زمانه‌ی نهرمه‌نی نه‌ه‌ستاوه، به‌ل‌کو هێندیک له‌گورجی ناسان به‌هه‌بوونی یه‌ک دوو وشه‌یه‌کی لێک‌چوو له‌نیوان زمانه‌ی گورجی و ئورارتوودا هه‌ولیان داوه‌ زمانه‌ی گورجی بیه‌نه‌وه‌سه‌ر زمانه‌ی ئورارتوو، به‌تایبه‌تی به‌هه‌بوونی چەند وشه‌یه‌کی ئورارتوو له‌نیوانه‌ی گورجیدا که‌ئهمانه‌هێندیک له‌وان:

Ewri Arale .., tarae Arale .., ari Arale

پاشای نهرالی ... توانای نهرالی ... بده نهرالی.
 هه‌بوونی وشه‌ی هاوبه‌ش له نیشوان زمانه‌ی نوراتوو و زمانه‌ی نهرمه‌نیدا کارتیکی ناساییه، چونکه به رنگه‌ی نووسراوانی میخی نیشوان (۱۸۰۰-۱۵۰۰ پ.ز.) دا نه‌وه روون به‌توهه، که‌وه نهرمه‌نستان به‌شیک بووه له ولاتی نایری (ناتیبری-زاراوه‌یه‌کی ناشووریه بۆ نیشوانی نه‌وه هه‌ریمان‌ه‌یان به‌کاره‌یتاوه، که‌وه‌تی‌بوونه ژوورووی خو‌یا‌نه‌وه، له نیشوان سه‌رچاوه‌ی هه‌ردوو رووباری دیج‌له‌وه فورات) چهند کۆمه‌لتیکی خووری زمانه‌ی تیدا نیشته‌جی بووه، بۆیه نه‌وه زمانه‌ی نه‌وسا له نهرمه‌نستاندا بلاو بی‌بۆوه قسه‌ی پیتکراوه له زمانه‌ی خووریه‌وه وشه‌یه‌کی زۆری وه‌رگرتوه‌وه هه‌روا به پیتچه‌وانه‌ش.

پاشای نوراتوو-ساردووری په‌که‌م (ده‌وره‌یه‌ری ۸۲۲-۸۲۵ پ.ز.) نه‌وه‌ی تو‌مار کردووه، که‌وه پاشای ناتیبری بووه له‌سه‌ر به‌ردتیکی نه‌وه شووره‌یه‌ی، که‌وه له‌سه‌رده‌میدا بی‌ناکراوه به‌ زمانه‌ی باهلی نووسیویه‌تی و ده‌لیت: (پاشای مەزن، پاشای به‌هیتز، پاشای جیهان، پاشای ولاتی نایری و...).

خووری لۆزان وای بۆ ده‌چن، که‌وه خووریان تا سه‌ده‌ی V-VI پ.ز.دا و بگره‌ ده‌نگتیش له به‌رزاییه‌کانی نهرمه‌نستاندا هه‌ر ما‌هنه‌وه و نه‌ک هه‌ر نه‌وان به‌ل‌که‌ر کۆمه‌لاتی جۆراوجۆری دیشیان تیدا بووه، چونکه هه‌ر دۆژت له پال نیشو‌ردنی نهرمه‌ندا نیشی ساسپیرو نالارود و ماتیه‌نیش بر دووه.
 وا دیاره ساسپیرو وه‌کو زمانه‌ی هه‌زانی کارتگیلی بووبیت، نالارودیش نوراتوو و ماتیه‌نیش هه‌ر ده‌ییت خووری بن و له‌گه‌ل

نیوی میتانیدا بهراوردی بکه.

به پیتی نوو لیتکچوواندنهی نهرمهن ناس و کهفکازی ناسان کردوویانه، گهر نیتسهی کوردیش بهراوردیک له نیتوان چند وشهیهکی ههمان وشه لیتکچووہکانی واندا بکهین دهپینین وشهی (شووو//شور)ی زمانی کوردی که لهگهل (وشهی شهر)ادا دیت و له شیتوهی (شهروشووو) دادهپتریت زور له sure شوری نوارتوو نیتیکه چ لهرووی گزکردن و چ لهرووی واتای که چهکه، ههرواش لهگهل وشهی sari نوارتوو، که واتای باخی گهپاندووہ، نهمرو له کوردیدا به دارستانیکی پر له دارو درخت دهلین چر.

لهو وشانمش، که بز دوزینهوهی خزمایهتیکی زمانهوانی له نیتوان زمانانی خووری و نوارتوو داو زمانانی کهفکازی - بهری روزهلاتی وشهی -سال-،، که له خووزیدا sawal، له نوارتوو da salا بووه، له زمانانی کهفکازی دایک - بهری روزهلاتی swyrho، لهزگین swr، نهواریان asra-ja-b، ناخواخ asara-so-b، ناگول is، نهبخاز swا په.

وشهی (سال//سال)ی زمانی کوردی و زمانانی دی نیتانیدا زور له وشهی sawal ی خووری نیتیکتره، تا نوو ویتانهی که لهزمانانی بهری روزهلاتی کهفکازیدا هیتراونهتوه.

ویتنهیهکی دی لهم وشه لیتکچووانه خووری و نوارتوو sijv- خووری sijv- رووبار، ناو، شیو، له زمانی کهفکازی دایکدا a- sv، روتوو s-xa a-s تهپوون، جاخوو al-ex-as توانهوه، ناگول d-ix-ef پلاوتن، ناواریان is-ize بیالدریوت، ناخی čeč-il په، کهچی له زمانی کوردیدا بهرامبهر به sijv ی

خووری و نورارتوودا، که واتای ناو یا رووبار ده به خشیت و شمی
شیو هدیه، که واتای جوگه له ناو ده گه به نیت، ههروا و شمی شن
هژ ته رایبی نیتو ههوا به کار دیت.

هیندیک لایه‌نی لینگچوو
 له نیوان زمانانی
 خووری، نورارتوو و کوردی دا

ئو نیشانانە، کە بە ھۆیانەوه دۆخ له زمانانی خووری و نورارتوودا داریژاوه هیندیکیان لەروری نەرکەوه ھەمان دەوری ریزمانی له زمانی کوردیدا دەگێرن، ھەبەت لەگەڵ گۆپینی فۆنۆتیکی، یا سووک بوونەوی نیشانەکاندا لەوانە: (a)šte ی خووری و ašto ی نورارتوو، کە له دۆخی گواستەنەویدا بەکارھاتوو، ھەروا نیشانە (a)st بە تاک و as بە کۆ له زمانی نورارتوودا بە داریشتی دۆخی شوینی سەرھەلدان بەکارھێنراوه، نەمڕۆ له زمانی کوردیدا نامرازی (ژ)، کە له بەشە دیالیکتی کوردی نەرمەنستاندا لەگەڵ دوو دەنگی (ک) و (ت) دا وەکو (ش) گۆدەگرت و شوین و کاتی سەرھەلدانی رووداو پێشان دەدات، ھەروەکو جۆری بەکارھاتنی له زمانی خووری و نورارتوودا:

نازاد ژ چینی ھاتە خاری // نازاد له چیا ھاتە خوار(ی).

ئەوی شایەنی باسە هیندیک له زمانەوانان نامرازی (ژ) بە (haca) ی ئێرانی کۆن دەگەرێنەوه لەوانە پڕۆفیسۆر کوردۆتف (کوردۆتف - ۱۹۸۴).

le < da نیشانە دۆخی گواستەنەوه بوو له زمانی خووریدا، له زمانی نەمڕۆی کوردیدا -da پاشبەندی بە واتا پاشکۆی نامرازی نامرازی پێنەندی (بە، لە، یە، نەرکی ئەم پاشکۆیە بەپێی ئەو نامرازە دەگۆرێت، کە لەگەڵیدا ھاتوو:

به شاری ههولیردا تتهپریم.
 لههەر رووناکی چرادا دهدهوشایهوه.
 له دوای روودانی نهم کارهساته جهرگ بردها هههرچی روودهات،
 با روویدات.

-da-n < -ta-n- نیشانهی دۆخی سهرجاوه بووه له زمانی
 خووریدا، له زمانی کوردیدا -dan- پاشگریکه شوین سهرجاوهی
 شت پیشان دهات له کاتیکدا، که به نیهوه دهلکیت، وهک:
 ناگردان، کادان، گولدان و هی دی.

-n-ka(i) له زمانی نورارتوودا نیشانهی دۆخی سهرههلدانی
 داهاتوو بووه لهباری کۆدا، له زۆریه شیههزارهکانی سۆزانی و
 موکریدا keynê جی نیوی پرسیاره: کهینی بیته دووت؟ کهینی
 رووی دا؟

a, ia نیشانهی دۆخی شوین بووه بۆ تاک له زمانی خووریدا،
 بهلام له زمانی نورارتوودا -a- بۆ تاک و بۆ کۆ بهکارهاتوووه. له
 زمانی کوردیدا پاشکۆی نامرازی پیتهندی (له)، که -da- به
 واتای شوین دههخشیت، بهلام له ههمان کاتدا نهم پاشکۆیه له
 شیوهی -a-da بهکار دیت به ههمان مههستی -da- که دوور نیه
 هه ههمان -a- ی خسوری بیت، که زۆریش وا یه دهچیت
 کورتکراوهی -da- بیت.

نیشانهی ناوهلتیوی (-h), (-h) له ههردوو
 زمانی خسوری و نورارتوودا تایبهتیتی نیشکی و جوگرافی
 پیشان داوه، ههروا لهگهڵ نمو وشانهشدا بهکارهاتوون، که
 ناوهلتیو بوون و به خزمایهتی بۆ باوک گهراونهتهوه، له زمانی

کورديدا نيشانهى ناوه‌لنتیوی -ki- له‌گه‌ل ناوه‌لنتیویک به‌کار بین
 پله‌ی بالای پيشان دده‌ن و له‌کاتیکيشدا که ناوه‌لنتیوه‌که
 دوو پات ده‌بسته‌وه نهم نيشانه‌یه به‌کوتایى دووه‌مه‌وه ده‌لکیت
 هه‌روه‌ک: قول، قولکى، سۆر سۆرکى، ره‌ش - ره‌شکى تال-
 تالکى.. (کورديۆتف - ۱۹۸۴).

نیشانه‌ی ناوه‌لنتیوی u/ohhe-ahhe ی خووری و <û/oha
 - u/oha ی نورارتوو له‌گه‌ل نهم ناوه‌لنتیوانه به‌کارهاتون، که
 واتای که‌رسته یا چۆنیه‌تییان به‌خشیوه.

له‌ زمانى کوردیدا پاشگری - okî ده‌چیتته سه‌ر ناوه‌لنتیوی
 چۆنیه‌تى و ناوه‌لنتیویک له‌ پله‌ی بالا‌دا داده‌پێژتت: کرێژۆکى،
 زه‌رکۆک (ی)، ره‌شکۆک (ی)، تال - تالۆکى.. هه‌روا به‌ کوتایى
 ره‌گى کاره‌وه لکاوه‌و ناوه‌لنتیوی لى‌ن دارشتوه‌وه: گه‌رۆک (ی)،
 زه‌لقۆکى زه‌رۆکۆکى.. (کورديۆتف - ۱۹۸۴).

نیشانه‌ی (i)nne ی خووری ناوه‌لنتیوی نسبی دارشتوه‌وه به
 کۆتایى هه‌مه‌وو جۆره‌ نیتۆیکه‌وه لکاوه‌، له‌ زمانى کوردیدا
 پاشگری - ini ی ده‌چیتته سه‌ر کۆتایى نیتۆ نیتۆی نه‌به‌ستراکتى لى‌ن
 داده‌پێژتت، وه‌ک: شیر-شیرینى، زیو زیوینى..

له‌ زمانى نورارتوودا نهم نيشانه‌یه‌ی خووری له‌ شتیه‌ی anne
 یا unna ش به‌رچاو که‌وتوه‌وه ناوه‌لنتیوی نسبیان دارشتوه‌وه، له
 زمانى کوردیدا پاشگری - ani ده‌چیتته سه‌ر نیتۆ ناوه‌لنتیوی
 نسبی داده‌پێژتت: ژن-ژنانى، کچ-کچانى، پیاو-پیاوانى..

له‌ زمانى نورارتوودا تیبی سه‌ره‌خۆ هه‌به‌وه بۆ ناکردن، که‌ برتشی
 به‌وه له‌ mi و که‌وتۆته پيش کاره‌وه. له‌ زمانى کوردیدا- me

نیشانه‌ی ناگردن‌و نه‌ویش ده‌که‌ویتته پیش کارو داخوازی ناگردنی
کارتیک ده‌کات: مه‌که، مه‌لی و .. له زمانی فارسیشدا هه‌مان
نیشانه‌ی کوردی له هه‌مان باری رتزمانیدا نیشانه‌ی ناگردنه:
مکن، مگو و ..

له زمانی خووریدا کاری تینه‌په‌ر له شیوه‌ی نیوی بکه‌رو نیوی
کراودا جودا نه‌کراونه‌ته‌وه، بۆیه‌ گه‌ردان نه‌کراوه، نیشانه‌ی تینه‌په‌ر
له زمانی خووریدا O/u و له زمانی ئورارتووشدا a وه‌یا O/u
په‌وه.

نیوی بکه‌ر له زمانی کوردیدا به‌ یارمه‌تی u- داده‌پێژریت و
نیوی کاریش به‌ یارمه‌تی e - : خه‌وتوو، زیندوو... کرده، برده...
هه‌روه‌ک له‌م گۆته‌دا به‌کارهاتوه: (کرده‌ی من و برده‌ی نه‌و).

وشەى چۆن بەك و لىك نىتىك

وشەى كوردى:	وشەى خوورى:
نەلقە	alg- نەلقە
مۆرت	amurt- مۆرت
نەرد، زەوى	ard- نەرد
ھەرزەكار	ars- گەنج، لاو
پەخسىر، دىل	asi- دىل
ئەستى // سى -	asti- ژن
ئىوى تايىبەتى ژنانە	
ھەوار، ئاقار،	awari/e- ھەوار،
ئاوایی	كىنگە
بۆر، قاوہىيى	bawr- بۆر
بورگ، بورج	burg- بورگ
دايك، داىە، دادە	dada- داىە، دادە
ئەسپ	es- ئەسپ
كەو-زەگى كەوتن	kew- دانان
كۆل دان، بەجىن ھىشتەن	kul- بەجىن ھىشتەن،
كەرەت	كۆل دان
مان	kur/o- كەرەتتىكى دى
مىر، مرۆ	mann- مان، ھەبون
	mari- مىر

میتړتی، پیاوړتی	mariani- میتړنی
ناز	nas- ناز
نیگار (کاری)	nih- به هره
پویه، پوپ // لوتکه	paba- کتپو، چپا
پرد	pil- که نال
کویر، قوړت	qult- لیتو
شخ، تهرایی	šeja- رووبار، ناو
ژیر، هوشمه ند	šir- شیرین بیت، چاک بیت
چونکه، چونکو	šukkuo- چونکه، چا
	-tad-ar-az-k-a-e
تهداره ک	خوشه ویستانه
	Tiš(š)- ناز ناوی
تیشک، تیژ	خوداوه ندی مانگ (؟)
تژی، پر	tiššan- تژی، زور
خوره خوری ناو	hur- دهنگی ناو
هه لوا، هه لوا	halu/o- هه لوا

وشه‌ی نورارتوو:

وشه‌ی کوردی:

نه‌لقه	alg-a - نه‌لقه
مۆرت	amurd-inne - مۆرت
نەرد، زهوی	ardi-ne - نەرد، زهوی
هەرزەکار	arse - گەنج، لاو
پەخسیر، دیل	asi - دیل
ناوارة	awara - بەرناوایه‌یی
بۆز	bawr - بۆز
بیانی // بیتگانه	Bia-in - نورارتوو
بورگ، بووج	borg - بورگ
دایک، داده	dada - دایک، داده
نەسپ	ese - نەسپ
نەوێ	ew - نەوێ، کوێ
کۆڵ دان	kul - کۆڵ دان، جن هیشتن
میر، مرۆ (ڤ)	mare - میر
پیاوێتی، مێرینی	mari - مێرینی
ناز	nas - ناز
نیگار (کردن)	nih - به‌هه
پیر (د)	pile - کەنال
کویر، قووت	qult - لیژ
سال	sala - سال
چەپ	saphale - چەپ

چر، دارستانی چر
شهروشور
خوپه خوړی ناو

sari- باخ
sure- چهک
hur- دهنکی ناو

له گسل هه بوونی نهو به نندیواریسهی ژووروو له نیتوان زمانه
کوړدی و زمانانی خووری و نورارتوودا، ناتوانم بلتیم زمانه
کوړدی بۆ زمانانی خووری و نورارتوو دهگه ریته وه، چونکه زمانه
کوړدی له پرووی بناخه ی لیکسیککولنوی و دارشتنی ریزمانتیهی
زمانتیکه سر به کومه له زمانه باکووری ریزتاوای زمانانی
نیرانی، که نهویش گروپتیکه له خیزانی زمانانی هیندو نهووروی،
بهلام کاریگه ریتی زمانانی خووری و نورارتوو بۆ سر زمانه
کوړدی سردهمی کزن هه بووه.

ئەنجام:

لە شۆئەنەواری نووسراوی خوورییان و ئورارتوویاندا، کە لە حاکی کوردستاندا دۆزراوەتەوه، وەک نووزی-هەرتیمی کەرکووک، ئورکیش-سەرچاوەی رووباری خابوور، ئەوار-بەری رۆژھەلاتی دجلە، سیروان، تل حلف-هەرتیمی سێ کوچکەمی ئیوان عیتراق و ئییران و ئورکیاو دۆلی رووباری بۆتان، بەرزایەکانی ساسۆن، دۆلی رووباری ئاوەرەش/قەرەسوو، لە سەرۆوی رووباری فورات، باشووری گۆمی ورمین، شەشارە لە دەشتی پتوتین، ئەوێ روون دەپیتتەوه کەوا بە شۆئەنەواری گۆمی زمانی نووسین و زمانی قسەکردنی دانیشتوانی کوردستان لە هەزارەمی سێی پێش زاینیدا، تا ئێستەراستی هەزارەمی یەکی پێش زاین زمانانی خووری و ئورارتوو بوو.

زمانی خووری تا ساوایەک زمانی دەولەتی دەسلەتداریتی مێتانیانیش بوو، هەرۆکولە نامەکانی تووشراوە را دیارە، کە بۆ نامون حوتوبی سێیەمی ناردوو، چونکە زمانی خووری زمانی پیرۆزی ئەو هەرتیمانە بوو، کە مێتانتیکان فەرمان رەواپەتیبیان تێدا کردوو، هەلبەت لە دوواییدا بەرە بەرە زمانی خۆشیان لە نووسیندا بەکارهێناوە.

زمانی خووری چەندە کاریگەری لەسەر زمانانی ئەو ناوچانەدا هەبوو، کە فەرمان رەواپەتی تێدا کردوو ئەوەندەش کاریگەری لەسەر زمانی مێتانیاندا هەبوو، ئەو زمانە مێتانییە، کە بە زمانی پڕۆتۆ کوردی دەرئێردرێت.

لهبەر رۆشنایی پاشماوهی نووسراوی خوورییان، که تا ئێستە دۆزاونەتەوه ئەوه روون دەبێتەوه. کەوا خوورییان لەگەڵ داهااتی چەرخێ مێژوودا خاوهنی راستەقینەیی ناوچەکانی باشوورو نیشوەرستی کوردستان بوون، بەلام لەبەر ئەوهی لەوساوهی شۆیتەواری نووسراوی خوورییان دۆزراوەتەوه، کوردستان دا بەش کراوەتە سەر چەندین دەولەت، بۆیە چۆن کورد لە مافی رهوای یەکیبون و بێ دەسەلاتداریتی لەسەر خاکی خۆی بێ بەش کراوه، ناواش لە خێوتی کولتووری دەولەمەندی خوورییان بێ بەشی بووه.

تیکستیگ به زمانی خووری کۆن

نووسراویکی تیشاری - پاشای ئورکیش
 سهدهی ۲۳ - ۲۱ پ . ز :-

Tis(s)-ar-i/e¹ , enda-n² UR.KES^{ku} (-we)³ ; purti⁴
⁴PIRIG . GAL (-we)⁴ pah - (a)st-u-m⁵ pur (u)li
 addi⁶ , halli⁷ Lubadaga - ss/zagr-u-in⁸ ; (j)e - me
 - ni(n)⁹ tašp-i¹⁰ , halli¹¹ Lubadaga-š tašp-u-in¹² ,
 AN (-s) ħaw - uḥ (?) - a¹³ ħaz - u - we - in¹⁴
⁴NIN . NA . GAR^{ku} (-š) Šimig(e) - an Teššob(-as)
 , (j)e-me - ni(n) tašp-i¹⁵ , halli inobe - inobe¹⁶
 š/ze - (i) d (o) - in¹⁷ . (دیاگنوزف - ۱۹۶۷)

واتای تیکسته که به زمانی کوردی

تیشاری ۱۱) پاشای ۱۲) نورکیش ۱۳) پرستگهی نیرگالی ۱۴)
بیناکره ۱۵) نم پرستگه یه ۱۶) ک ۱۷) لویاگادا با (بریا)
بیارتریت ۱۸) نهمی که له راستیدا ۱۹) ده پروختیت ۲۰) نهمه ۲۱)
لویاگادا با (بریا) له نیسوی بریت ۲۲) (خرداووندانی) نان
نزای ۲۳) با بهجن نههینیت ۲۴) (خرداووندان) نین. نا. گار
(ژ) شیمیکان ۲۵) تیشوب ده با ده هزار جار ده هزار جار
(۲) ۲۶) نهمه تی لن بکن ۲۷).

۱- نیوی تایبیه، رسته یه، -ar-i/e- کاری فرمانه - بده،
 -Tis(š) نازناوی خوداوندی مانگه (؟) - Tiss-ari نیهادی
 رسته

Tišš-ari endan UR.KES^{ki}

تیشاری (هده) پاشای نورکیش.

۲- وشهی enda به پینی نهو نیکستهی بدهست واتای-نهو
 پاشای نورکیش (هده) دهگه یهنیت، بهلام له نیو تیکستانی دیدا
 بهرچاو نهگه وتوو.

۳- له گهل تیبینی ژماره (۱) دا بهراوردی بکه.

۴- واتای پر به پری purli (خانوو/خانی) دهگه یهنیت.

۵- pah- رهگی کاره، نیشانهی (a) له زمانی کۆنی نهگه دیدا
 بۆ دهرپینی ha,ha به کارهاتوو.

۶- addi له زمانی خووری کۆنتردا andi بووه.

۷- وشهی halli ی خووری له گهل ata ی نورارتوودا بهراورد
 بکه، که واتای (نه نهوه، نهوهی که، که) ی بهخشیوهو هیندیک
 له خووری لۆژان وای بۆ دهچن، کهوا جتی ناوی نیشانهی anni
 ی همر alli - addi-هه بیت، که مانای نهوه - ههتا
 ده بهخشیت، که مه بهستی له نعم (خوداونده) ههتا (په رستگه) به
 به.

۸- ده تاندرت کاری šagr-u-in وا روون بکرتنهوه، کهوا له
 شتیهی کاری فرمانه بۆ کهسی سینه می تاک.

۱۰- وا دیاره کرداری کارا بزی کارتکی تیتپه ره.

۱۱- واتای پر به پری (نوهی که) یه.

۱۲- له رووی داپشتهوه له گهل تیبینی ژماره (۷) دا بهراوردی بکه.

۱۳- a- جن ناوی ههیی کهسی سیتیهمی تاکه و له کونتردا له شتیهی (j)a-دا بووه، دوور نییه تیبی w و u هه 0 بوویتت، له گهل پاشگری u/ohhe-دا بهراوردی بکه.

۱۴- جۆزی ناکسراوی šagr-u-in, tašp-u-in دانانی هاوتهریب بووه، -u- له (کونتردا -i-) نیشانهی تیتپه بووه، - w(a) نیشانهی ناکردن و -i/e- نیشانهی کهسی و (e)- نیشانهی بهرکاری بوون.

۱۵- انامرازی پتیه ندیبه و نه گهرچی له زمای کونتری خوریدا به کوتایی ناوی Teššob هوه لکاوه.

۱۶- i-na-u-be//i-nu-be له رووی گۆگردنوه inobe بووه.

۱۷- له باری کۆی ههما شتیهی نهم دو وشهیه šagr-u-in و -ido-in>din- نیشانهی کۆیه (i)d(o)- له گهل tina- ی ئورارتوودا، که فدرمانه و له باری کۆ دابه بهراوردی بکه.

له ناملكنى ئوتتۇراڭى پىشاي مېتەن، كە بۇ نامون جوتۇس سېلىمى ئۇرغۇنى
مىسر ئوردىسى و بۇ دەۋرىدە ۱۴۰۰ سال پ . ز . دىگەرتىنەدۇ.

[... žen(a)-iff(u)-da¹ - ma-an² tiwe šukko³
kul(-i)l-c⁴ žen(a)-iff-ušš⁵ -an⁶ haž-i-cn⁷ žen
(a)-iff-we-n¹¹ , att(a)-ardl-iff(u)¹⁰ -ta-n⁸ Mane-¹²
-an⁹ žen(a)-iff-we¹³ pašš-id-ŷ/he un-a¹⁴ , inna-
ma-nin¹⁵ niŷari ag-ož-af¹⁶ ...žen(a)-iff-uš³ mag-
ann-iff-¹⁹ -an(?)¹⁷ keb-an-ož-a²⁰ -šše¹⁸ , inna-ma-
nin Mane-š²¹ ag -i-cn(?) pugl-ož-af²² -n-an... ija-
lle-nin²⁵ žen(a)iff-uš²⁶ tube -na²⁴ -ma-na²³ šu(w)a-
lla-ma-an²³ keb-an-ož-a-šše-na²⁷ ... ai-ma-nin žen-
(a)-iff-uš(?) mag-an-iff-(n)na²⁸ keb-an-ed-a²⁹ ,
and(i)-wa-tta-an³⁰ te-on-ac³² tiššan tiššan pis-ož-
t-ewa³³ tiž-iff-a-³⁴ -an³¹ mana šu(w)c-ne³⁶
anam(m)i-lla³⁷ -an³⁵ undu žen(a)iff(a)-da¹ kul-ož-
af pali ...] . (دىككوتوف - ۱۹۶۷)

واتای نامه‌های توشراتا-پاشای میتانی به زمانی
 کوردی:

[.. جا (۲) برام (۱۱) له دواییدا وتعی (خۆم) (۳) با من بیئێژم (۴)
 به‌لن (۶) با برام (۵) گوتی لن رابگریت (۷) که واته (۹) به‌یۆنئی (۸)
 ماره‌یی (۱۰) (له) برامعهوه (۱۱) مانه- نهو (۱۲) نئیراوه‌ی برام (۱۳)
 گه‌یشت (۱۴) و به‌راستی (۱۵) جه‌هاز من ناردم (۱۶) ... به‌لام (۱۷)
 (له‌باری) نهوه‌ی (به‌ویۆنه‌یی) (۱۸) برام (نهو) (۱۹) دیاری (یانه‌ی)
 بۆ من (۱۹) نارد (۲۰)، که له‌راستیدا مانه (۲۱) من
 را (م) سپاردیوو (۲) .. جا هه‌روا (دیسان) (۲۳) نهو (انه‌ی) (۲۵)
 نامانه‌ی، که هه‌موو له‌راستیدا (۲۵) برام (۲۶) ناردنی (۲۷)
 ... [له‌به‌رته‌وه‌ی له‌راستیدا برام (۲)] (نهو) دیاری (یانه‌ی) بۆ
 من (۲۸) ده‌نئیریت (۲۹)، نهوه (۳) له‌به‌رته‌وه‌ من (۳۰) ژێ (۳۱) ژۆر (۳۲)
 ژۆر شاد ده‌بم (۳۳) له‌ کانه‌ی دلمعه‌وه (۳۴) هه‌روا (۳۵) نهوا هه‌موو به‌م
 جزیره (۳۷) ئیدی برام من راستیم ده‌پری ...] .

- ۱- پتوهندی به (بۆ برای من // برام) دا ههیهو تاییهته بهوهوهو
 نیشانهی رتجکهمیه، دهتواندریت بهم جـۆرهش
 پختندریتتهوه: Zenivda وهیا Zenifud , Zenifta
- ۲- ma-an - جا، له دواى ئهمه دا.
- ۳- šukko ناوه لکاره.
- ۴- دههکاتی داخوازییه بۆ کهسی یه کهمی تاک.
- ۵- نیشانهی دۆخی بززه (š)(u) -.
- ۶- an .
- ۷- له گهڵ نۆیتکتی کهسی سیتییه می تاک: i/e-en له
 دههکاتی فرمان کردنیشتا به کارهاتوه.
- ۸- دۆخی دانان 1/da-n ی دهه پرپوه.
- ۹- له لیکدانی an- له گهڵ Mane - n - an دا.
- ۱۰- واتای تهواو و پرپه پری (دیاری باوک) هو نیتراو واتای
 تهواوی - دیاری باوک - ه بۆ (هوک)، نیتراوی (من)
 دهیه خشیت.
- ۱۱- zen(a)-if/v - we له گهڵ کۆتایی کهسی n-دا
 له دۆخی خستنه سه ردا بووه بۆ (نیتراوی من) ده گه ریتتهوه.
- ۱۲- Mane یه (n-) کۆتایی کهسییه.
- ۱۳- دۆخی خستنه سه ره.
- ۱۴- گوزاره یه و کاره که می تینه په ره و کهسی سیتییه می تاکه.
- ۱۵- inna نهوه تا ma- جا nin- له راستیدا.

- ۱۶ - af/v - کسی یه که می تاکه له ده مگاتی تمولودا.
- ۱۷ - an - نامرازی لیکنده ره که وتوته کوتایی - mag -
aan- iff [an (?)]
- ۱۸ - تایه تیتی رسته ی دیارخه ری پیوه یه و به یارمه تی نامرازی
sse که له گمل کار هاتوو داریژراوه.
- ۱۹ - لیره دا واتای پر به پری (دیاری من)ه.
- ۲۰ - کاری تیپه ری که سی سییه می تاکه.
- ۲۱ - Mane بهرکاری کاری (pugl-ož-af) هه روا
بکه ری کاری تیپه ری ag-i یه.
- ۲۲ - af/v - کسی یه که می کاری تمولود له گمل کاری تیپه ری
پیشتر ag-ož-af/v دا بهروردی بکه، که بهرکاری له گله دا
هاتوو، که بۆ که سی سییه م ده گهرتته وه.
- ۲۳ - ma-an- جارتیکی دی، دیسانه وه، به لام له گمل
su(w)a-lla: واتای (هموو هی وان)ی به خشیوه.
- ۲۴ - tupe (جورتیکی دی tuppe) یه واتاکه ی تابلژی
قورینه و نیشانه ی ناسراوو کۆی an- ی پیوه لکاوه.
- ۲۵ - ija- (نهرانه ی) که، lle- هی وان، nin- له راستیدا
جت ناوه له نورارتوو شدا بۆ هه مان ئه رک به کار هاتوو.
- ۲۶ - نیهادو له دۆخی بزر دایه.
- ۲۷ - شتوه ی کاره و به یارمه تی نیشانه ی -sse- ده رپراوه
هه روا نیشانه ی ناسراوو کۆی an- یشی له گله دا هاتوو بۆ وشه ی
tube-na ده گهرتته وه.
- ۲۸ - له باری کۆو ناسراوی دایه، چونکه به یارمه تی نیشانه ی

-na ی ناسیاری و کۆ دارپئژراوه، ههروا نیشانه‌ی کۆتایی کەسی
-n به پیش نیشانه‌ی پیتشوو کەوتوووه.

۲۹- کەسی سیتییه‌مه بۆ دەمکاتی ناتەواو، نیشانه‌ی -an
له‌گەڵ کاری تێپه‌ردا هاتوووه لێره‌دا -l- ی کاره‌ که له‌ نیتوچوووه.

۳۰- lla- جێ ناوی لکاوه‌ به‌جێ ناوی andi لکاوه‌ له
دۆخی مه‌به‌ست دان (وا دیاره‌ -wa- له‌ باری ناوه‌لکاری دایه‌؟) و
نیهادی کاری تێپه‌رپه‌رو ئامرازێ -an- ی لێکده‌ریشی له‌گه‌دا
هاتوووه.

۳۱- an- کەوتۆته‌ کۆتایی رسته‌وه.

۳۲- له‌ -te + بناخه‌ی (به‌هێزکردن و زیادکردن) -on +
کۆتایی ناوه‌لکاری -ae- پێکهاتوووه.

۳۳- کەسی په‌که‌مه‌ بۆ دەمکاتی ته‌واوی کاری تێپه‌رپه‌ر.

۳۴- a- نیشانه‌ی شوێنه‌و نیشانه‌ی -an- ی له‌ نیتوپردوووه.

۳۵- an- له‌ anammillan دا ئامرازه‌.

۳۶- -su(w)e- هه‌موو: نیهاده‌و له‌گەڵ نیتوی دیارخراوی -
mana نه‌وه‌ (ا) دا به‌ یارمه‌تی نیشانه‌ی دیارخراوی -ne- دا
لێکداراون.

۳۷- واتای ته‌واوی anammil-lla-an به‌م جـۆره‌یه‌:
(هێ)وان - جا، هه‌ر له‌ کۆتیدا -lla- (هێ)وان هه‌بوو، هه‌میشه
بۆ هه‌موو ده‌گه‌ریته‌وه‌ (هه‌موو وه‌کو وشه‌یه‌کی کۆ سه‌یر ده‌کرت).

تیگستیک به زمانی نوارتوو .

له نووسراوه کانی پاشا - رووسای دووهم کوری
نهرگیشی، که بۆ سه دهی (V) ی پیش زاین
ده گهریتته وه:

⁴Hal-di-e¹ EN-SÚ² i-ne ^{NA}pu-lu-še ³Ar-giš-te-ḫi-
né-še⁴ ku-ju-ne ⁴Hal-di-né-né⁵ uš-ma-ši-né⁶ ⁷Ru-
sa-a-še ⁸Ar-giš-te-ḫi-né-še- a-le ^{KUR}Ḫu-ub-li-né
hu-bE-i⁷ ki-ú-ra-a-né šú-le-c ma-nu⁸ ú-i jé-e-i⁹
iš-ti-né ma-nu-r[e]¹⁰ š[ú]-ki¹¹ ⁴Hal-di-še¹² ú-bar-
du-du-né¹ i-c-še- i-né ^{GIS}ul-de-e[t]e-ru-be¹⁴
URU¹⁵ šú-ḫe¹⁶ iš-ti-né-ša-tú-ú-ú-le¹⁷ pi-le ¹⁸IL-
da-ru-ni-a-né¹⁸ a-gu-ú-bé¹⁹ ... i-nu-ka-ḫi-ni-e^{21,22}
¹⁹RU-sa-i-ni-e^{21,23} ḫu-bi-jé²¹ a-še²⁰ pi-le-ni-ke-du-
le²⁴ UDU.MÁŠ.TUR ⁴Hal-di-e ni-ip-se-du-le-

ne²⁵... a-še A^{m4} e-ši-a²⁶ si-u-le²⁷ MAŠ.TUR
 4Hal-di-e ni-ip-se-du-le...[m]Ru-sa-a-né²⁸ Ar-gis-te-
 he-e LUGAL DAN.NU²⁹ LUGAL al-su-i-né³⁰
 ILUGAL-ne KUR³¹sü-ra-u-e³¹ LUGAL KUR³²Bi-a-i-na-
 u-e³² LUGAL LUGAL m4-ú-e a-lu-se-e³³ UHU Tu-uš-
 pa-e³⁴ pa-ta-re [m]Ru-sa-a-še [m]Ar-gis-te-ši-né-se
 a-le-a-lu-še³⁵ i-né DUB-te-e [t]ú-li-e³⁶ a-lu-še
 pí-tu-li-e... a-lu- se u-li-še³⁷ ti-ú-li-e i-e-še z/ša-
 du-ú-bé a-lu-še-ti- ne-ne³⁸ tú-li-e ma-se-c³⁹ [t]i-
 né te-li-i⁴⁰ e-a-i KUR⁴¹Bi-a-i-né-še⁴¹ e-a-i lu-lu-i-ne-
 še 4Hal-di-še 4IMse 4UTU-né-še DINGIR^{m4}-še
 [m]i-i ti-i-ni mi-i ar-mu-ze-i mi-i zi-il-bé-i⁴²
 ki-ú-ra-i-di⁴³ [k]u- li-e-tù-ú-n[é]⁴⁴ .

(دہاکوزف - ۱۹۶۷)

واتای تیکسته که به زمانی کوردی

(خوداوهندی) خالدی ۱ پاشایه تی خوی ۲ (دهسه لاتداری خوی) به
رووسا ۳ (کوری) نهرگشتی ۴ (دا)، نووسی: خالدی ۵ (له) چاکه ۶
رووسا (کوری) نهرگشتی نئاوا (دهدویت): له دۆلی کوبلی ۷
زهوی بین بهر بووه ۸، هیچی ۹ تیدا نه بووه ۱۰ من (یش) ۱۱ خالدی ۱۲
فرمانی دا (؟) ۱۳ من نهم ره زهم ریک خست ۱۴ گونده کان ۱۵
سهرله نوئ ۱۶ له ویدا ناوه دان بووه نه موه ۱۷ که نال له ۱۸ (رووباری)
تولدارونا (م) راکتیشا ۱۸ بۆ ۲۱ نهوه ۲۲ هرکه ۲۹ رۆایه (هاته) ۲۴
نیو که نال، رووسا ۲۳ مبر بۆ (خوداوهندی) خالدی بکا؟
قوربانی ۲۵ .. هرکه له ناسمانه موه ۲۶ ناو ده چۆرته خواری دهبا بز
بۆ (خوداوهندی) خالدی (یکه نه) قوربانی .. رووسا (کوری)
نهرگشتی ۲۸ پاشای به توانا ۲۹ پاشای مه زن ۳۹ پاشای هوزانی
(سهرمه خۆ) پاشای بیاین ۳۲ پاشای پاشایان، دهسه لاتدار ۳۳
شاری توشپی ۳۴ رووسا (کوری) نهرگشتی نئاوا (دهدویت): نهو
کسه ی ۳۵ نهو (نوسراوه) بسرته موه، نهو کسه ی دروستی کرد ۳۷
وای بین ده لیت: << من (نهم) دروست کرد >> نه نهو کسه ی
(نهو) ناوه له نیوهریت ۳۸ و نیوی خوی ۳۹ له شوینی دابنیت ۴۰،
بیاین ۴۱ او بیتگانه ۴۲ - خالدی ته پیشیا شیغین و خوداوهندانی
(دی) نه نیسو و نه نهوه ی ۴۳ (؟) نه توئی نهو (ان) با بۆ زهوی
(لییان) به جن نه هیلیت ۴۴.

تیبینی:

- ۱- (d) نیشانه‌ی خوداوه‌نده، **Hal-di-jz** له دۆخی مه‌به‌ست دایه.
- ۲- به **ewri-ji** ده‌خوتندرتسه‌وه‌و واتای پاشا، دمه‌سه‌لا‌ت‌دار ده‌گه‌به‌نیت و له دۆخی مه‌به‌سته.
- ۳- m نیشانه‌ی نیوی تایبه‌تیبه‌و له دۆخی بززه.
- ۴- ناوه‌لناوی هه‌یی له دۆخی بزری دایه‌و به یارمه‌تی نامرازی **he**- داپژراوه‌و له باری دپارخه‌ری دایه.
- ۵- **Hald(i)-in** ناوه‌لناوی هه‌ییبه‌و له دۆخی دانان دایه.
- ۶- نیوی ئۆستراکتوه له دۆخی دانان دایه.
- ۷- **ku-ub-ne** واتای خۆبی ده‌به‌خشیت و به یارمه‌تی **ina** و **hu-be-i** له دۆخی خسته‌سه‌ره‌و **kur** نیشانه‌ی کتوه.
- ۸- **man-o** مان، شیوه‌ی کۆنی مان بووه، (o-) نیشانه‌ی کۆنی تینه‌په‌ر بووه پۆ کاری **man**.
- ۹- شیوه‌ی نا‌کراوی جن ناوی نادپاری **je(i)** بووه، که واتای هه‌رکه‌ستیک، هه‌رشتیک، هه‌رچیبه‌کی گه‌یان‌دوه‌و.
- ۱۰- ناوی بکه‌رو ناوی کراوی نه‌نجام‌داره.
- ۱۱- جن ناوه‌و له دۆخی تیان دایه.
- ۱۲- له دۆخی بزری دایه.
- ۱۳- کاری گیتراوه‌یی که‌سی سته‌به‌مه، **u** نیشانه‌ی کاری تیه‌ره، **d** کاره - فرمانی دا.
- ۱۴- کاری تیه‌ره پۆ که‌سی په‌که‌می تاک.

۱۵- لهباری کۆ دایه و لهرووی گرافیکهوه ده‌رنه‌پراوه، به‌لام به
patare- ده‌خوتن‌درتهموه و شتیه‌ی تاکی نهم و شه‌یه‌patar
به.

۱۶- ناوه‌لناوه و له روۆلی ناوه‌لگوزاره دایه.

۱۷- کاری تێپه‌ره.

۱۸- له دۆخی مه‌به‌ست دایه.

۱۹- کاری تێپه‌ره و له‌گه‌ل ag- ی خووریدا به‌راووردی به‌که.

۲۰- ناصرازی گه‌یه‌نهره.

۲۱- له دۆخی مه‌به‌ست دایه و له‌رووی گرافیکهوه واتای
(هاتوه‌)ی به‌خشیهوه.

۲۲- نهم و شه‌یه له پنجینه‌دا به‌م جوژه به‌وه: in(a) uka(i)-

he-n، که واتای [نه‌ئوه‌ی (من)‌]‌ی گه‌یانده‌وه.

۲۳- ناوه‌لناوی هه‌یه.

۲۴- کاری تێنه‌په‌ری ناتمه‌واوه و له ده‌مکاتی داخواری دایه.

۲۵- کاری تێپه‌ره.

۲۶- له دۆخی شوتن دایه به یارمه‌تی (a-).

۲۷- کاری تێنه‌په‌ری ته‌واوه و له ده‌مکاتی داخواری دایه.

۲۸- Rusa-n له دۆخی نه‌بسۆلۆت دایه و نیشانه‌ی

ناسیاری له‌گه‌ل‌دا هاتوه.

۲۹- LUGAL و شه‌یه‌کی سومه‌ریه‌و به واتای پاشا،

DAN,NU و شه‌یه‌کی نه‌که‌دیسه‌و به ereI tara(i)e

خوتن‌دراوه‌تموه.

۳۰- ناوه‌لناوه به in- کۆتایی هاتوه.

۳۱- šur ، له باری تاک دایه و اتای شیر، چه کی گه یاندووه
šurala له باری کوز دایه و اتای که رته ی نیمچه
سویایی (گونه کانی) ی به خشیوه.

۳۲- دهوله تی نورارتوو به خزی گوتووہ Biainil ، که کزی
ناوه لئاوی نه تیکی وشه ی bia-in بووه.

۳۳- ناهه لئاوه وده کور ناو به کار هاتوووه کوزتایی به usa-
هاتوووه.

۳۴- وشه ی Tušpa-e لیره دا بز patar ډار ده گه رته ووه
ههروه کوه بینین گیتیر زگرامی URU ی (شار) ی له سه ر
داندر اووه و اتای شاری توشپای گه یاندووه.

۳۵- له باری بزر دایه و چی ناوی ale-lalu ی له گه لدا
هاتوووه.

۳۶- < tur-u-l-e(i) ډ > tulejz ډمه کاتی داخوازی و
مهرجه ، له گه ل نووسینی پاشا - مینه و (س) به راوردی بکه :

a - lu - še pa - ha - n [e - le] iš - ti ne - ne-
که له دۆخی دانان دایه ، کن (مانگیان) (له باری کوز دایه)
لیتروه له گه ل خزی ده بات (ده یفریتیت) ، ši-u-l-eja-la ،
به رکاره و که سی سیه می کزیه ، به لام -iš - a-lu-še ni-ri-bē-
ti-nē-nē-ḥa-a-n-lie-e (کن لیره دا (میتکه له) مهر ده بات
پروانه (Melkishvili 1962)

۳۷- له دۆخی بز دایه .

۳۸- له باری ناسیاری دایه (-n) له ناهه لئاوی < tina
tiwe(i)na هوه هاتوووه ، که رۆلی ناوی گیتراوه ، خووری -

tiwe وشه، قسه، بهلین.

۳۹- جن ناوی ناوه‌لناویبهو له ma - (u)se وه داپتراره.

۴۰- له ter - u - e(j) وه هاتوه.

۴۱- ناوه‌لناوهو له دۆخی بزر دایه‌و به in کۆتایی هاتوهو

له‌گه‌ل خالی ژماره (۳) دا به‌راوردی بکه.

۴۲- جن ناوی هه‌یی که‌سی سینه‌می تاکه.

۴۳- دۆخی رنجکه‌به qawra - eda.

۴۴- داپرشته‌که‌ی نه‌وه‌ند روون و دیار نییه‌و له‌وانه‌به ku (l-

l- ej- ito- ne (u) بیته، که شینه‌ی کۆی ej- u- l- سه‌و

نیشانه‌ی به‌رکارشی هاتۆته‌ به‌ر، که که‌سی سینه‌می تاکه.

چهند روونکردنه‌وه‌یه‌کی پتویست

بزۆینی تیساتیکی - ئەو بزۆینه‌یه، که ده‌که‌وتیه کۆتایی مۆزفیمیکه‌وه بۆ ئەوه‌ی پتوانیت پاشگریک، یا مۆزفیمیکی دی به‌و مۆزفیمه‌وه بلکیت هه‌روه‌که‌و (o) له‌ وشه‌ی speedometer له‌ زمانه‌ی ئینگلیزی و (e) له‌ وشه‌ی groteappel له‌ زمانه‌ی هۆله‌ندی و (ə) له‌ وشه‌ی گۆله‌گه‌نم له‌ زمانه‌ی کوردی دا.

گراف - نیشانه‌ی نووسینه‌ بۆ ده‌نگیک، به‌لام هیندیگ جار له‌ هیندیگ زماندا ده‌بیته‌ نیشانه‌ بۆ زۆتر له‌ ده‌نگیک، هه‌روه‌که‌ له‌ زمانه‌ی ئینگلیزیدا s نیشانه‌ی کۆبه‌و ده‌نگی [s] ده‌رده‌په‌رت و ه‌که‌ وشه‌ی books، به‌لام له‌ وشه‌ی doors ده‌نگی [z̄] ده‌رپه‌وه‌ له‌ وشه‌ی occasion ده‌نگی [z̄]. ئەم باره‌ی به‌کاره‌یتانی گرافیک بۆ ده‌نگیک زۆتر له‌ نووسینه‌ی خووری و ئورارتووشدا هه‌بوه‌ .

نیشانه‌ی گرافیکی - نیشانه‌ی نووسینه‌ بۆ تیبی ناسایی، که له‌ نیتوان دوو که‌وانه‌ی < > ده‌نوسریت بۆ ئەوه‌یه له‌ نیشانه‌ی ده‌نگیکدا جودا‌بکرتیه‌وه‌و که له‌ نیتوان دوو که‌وانه‌ی [ɑ] پێشان ده‌دریت، هه‌روا نیشانه‌ی فونیمی له‌ نیتوان دوو که‌وانه‌ی //و نیشانه‌ی مورفیمیش له‌ شتیه‌ی [] ده‌رده‌په‌رت.

S, Z ی خووری و S ئورارتو به‌رامبه‌ر (ژ)ای کوردی یه‌.

h // kh , dz // ځ , tš // څ

ت // ڤ , ځ // څ , ځ // ځ

ملی شیوینی و مینهوا(س) ، که به زمانی نورارتوو نوو:
ناو جهرگهی کوردستاندا دۆزراوه تهره و له بههاری سال
۱۹۹۹ دا له بهر ده رگهی موزه خانی وورمیتیم دیوه.

- Gadd J. C. , Tablets From KirKuK . RA , Tom XXII , 1920 , p. 49.
- Speiser E. A. , Mesopotamian Origin . philadelphia ,1930.
- Speiser E. A. , Introduction to Hurrian . AASOR 20 , NewHaven 1941
- Speiser E. A. , The Hurrian Participation in the civilizations of Mesopotamia , Syria and Palestine . CHM 1 (1953 - 1954) PP. 311 - 327.
- Gelb I. J. , Purves P. M. , MacRae A. A. , Nuzi Personal Names . Chicago 1943.
- Melikishvili G. A. , Urartski Klinoobrazniy Nadpisi . VDI , No 1 , 1953 .
- Melikishvili G. A. , Nairi - Urartu . Tbilisi 1954
- Melikishvili G. A. , Urartski Klinoobrazniy nadpisi . M -L , 1960 .
- Melikishvili G. A. , Urartski Yazik . M. 1964 .
- Benedict V. , Urartian Phonology and Morphology. Ann Arbor , Michigan 1962.
- Mishaninov I. I. , Gramatijeski story Urartskovo

- Yazika . M. 1962.
- Jorgen Laesson, People Of Ancient Assyria.
London 1963.
- Diakonoff I. M. , Yaziki Drevney predni Azii .
Moskwa 1967.
- Diakonoff I. M. & Starostin S. A. , Hurro -
Urtian as an Eastern Caucasian
Language . Munchen 1986.
- Van Loon M. ,The Euphrates mentioned by
Sarduri II of Urartu . Fs. H. G
Güterbock , Istanbul 1974.
- Barnett R. D. , The Hieroglyphic Writing of Urartu
,Fs . H. G Güterbock, Istanbul 1974.
- Sasson J. M Hurrians and Hurrian Names in the
Mari Texts . UF 6 , 1975, 353 - 400.
- Wilhelm G. , Zum Urartaischen Nominalflexion.
ZA 66 , 1976, 105 - 119.
- Nozagzi N. A. , Voprpsi strukturi Khritskovo
glagola . Tbilisi 1978.
- Salvini M. , Problemi di morfologia nominale in
Urarteo . Aion 1979, 97 - 115.

ک.ک. کوردۆڤۆڤ. ریتزهانی کوردی. (وهه رگتیری له زمانی
رووسی بیهوه - د. کوردستان موکریانی بهغدا ۱۹۸۴).

Khajikyan M. L., Khuritski i Urartski Yaziki. Moskwa 1985.

د. جمال رشید احمد. دراسات کردیه فی بلاد سوپارتو. بغداد،
۱۹۸۶.

د. جمال رشید احمد. لیتکۆلینه وه به کی زمانه وانى ده باره ی
میتۆوی ولاتی کورده واری. بهغدا، ۱۹۸۸.

د. جمال رشید احمد، د. فوزی رشید، تاریخ الکرد القديم،
أرییل، ۱۹۹۰.

Groz K ., The Archive Wullu Family. Co-
penhagen 1988.

Filhelim G ., Drewnie Narod Huriti. Mosk-
wa 1992.

ژنى كورد و دۆزى نەتموايەتى، ھەيىن فەين، ۱۹۹۵.

ئىشكۆلىستەھەي بەلا و كىراھەي نووسەر:

- ۱- نامرازەكانى خستە سەر لە زمانى كوردىدا، كۆقارى زانكۆ، بەرگى ۴، ژمارە ۱، ۱۹۷۸، لاپەرە ۱۴۵ - ۱۷۵.
- ۲- نافرەت لە ھۆنراھەي كوردىدا، سلەيمانى، ۱۹۷۸.
- ۳- المرآة اور الشعر الكردى، سلیمانیه، ۱۹۷۸.
- ۴- جۆرەكانى چىن ناو و دەورىان لە رستەي كوردىدا، كۆقارى كۆپى ژانىيارى عراق - دەستەي كوردى، ژمارە ۷، سالى ۱۹۸۰، ۲۲۹ - ۲۵۴.
- ۵- جۆرەكانى رستە لە زماي كوردىدا، كۆقارى زانكۆ، ژمارە ۱، بەرگى ۶، ۱۹۸۰.
- ۶- دەنگى نافرەتى كورد لە نىبو ھۆنراھەكانىدا، كۆقارى بەيان، ژمارە ۶۳، ۱۹۸۰، ۷ - ۱۶.
- ۷- ناو لە رستەي كوردىدا، كۆقارى زانكۆ، ژمارە ۱، بەرگى ۷، ۱۹۸۱، ۶۷ - ۹۴.
- ۸- ناو و نناو لە رستەي كوردىدا، كۆقارى كاروان، ژمارە ۵، ۱۹۸۳.
- ۹- ھەبىبەي نالى كىن بوو؟ كۆقارى بەيان، ژمارە ۸۶ و ۸۷، ۱۹۸۳، لاپەرە ۲۸ - ۳۳، ۱۸ - ۲۴.
- ۱۰- چۆنەتى نووسىنى چاپگەي نەسەدە، كۆقارى كۆپى ژانىيارى عراق - دەستەي كوردى، بەرگى ۹، ۱۹۸۳، ۱۸۶ - ۲۱۱.
- ۱۱- چۆنەتى پەرسەندنى نۆرتۆگرافى لە رۆژنامەگەري كوردىدا، كۆقارى رۆشنىبىرى نوڤ، ژمارە ۱۰۲، ۱۹۸۴، ۳۸ - ۴۵.
- ۱۲- لەگەل نۆبەرى رۆژنامەگەري كوردىدا، كۆقارى رۆشنىبىرى نوڤ، ژمارە ۱۰۶، ۱۹۸۵، ۳۲۳ - ۳۳۳.

- ۱۳- تیشکینک لەسەر کۆڤاری رووناکی، کۆڤاری رۆشنبیری نوێ، ژماره ۱۰۷، ۱۹۸۵، ۲۶۴-۲۷۷.
- ۱۴- رستەیی شۆین کەوتووی کات، کۆڤاری رۆشنبیری نوێ، ژماره ۱۱۱، ۱۹۸۶، ۱۶۰-۱۴۸.
- ۱۵- رستەیی شۆین کەوتووی هۆس، کۆڤاری رۆشنبیری نوێ، ژماره ۱۲۴، ۱۹۸۹، ۱۵۱-۱۴۷.
- ۱۶- رستەیی شۆین کەوتووی مەرج، کۆڤاری رۆشنبیری نوێ، ژماره ۱۲۵، ۱۹۹۰، ۷۸-۷۲.
- ۱۷- رستەیی شۆین کەوتووی پینوانە، کۆڤاری رۆشنبیری نوێ، ژماره ۱۲۶، ۱۹۹۰.
- ۱۸- رستەیی شۆین کەوتووی پینچەوانە، کۆڤاری رۆشنبیری نوێ، ژماره ۱۲۸، ۱۹۹۲، ۴۶-۵۳.
- ۱۹- چەند سەرئێخێک لە سەر زمانانی خووری و ئورارتی، کۆڤاری زانکۆ، هۆلەندە، ژماره ۱، ۱۹۹۴.
- Een Blik Op De Choerie en Oerartoe Tal--۲.
en,ZANKO 1, November 1994.

ئەر باهەتانی دەستتوسن و نامادە چاين:-

- ۱- شێوەزاری سلیمانێ لە زمانێ رووستیو وەرەم گێتارووتە سەر زمانێ کوردی و لەبەرەمە بەتێخەکانی پێرۆقیسۆر زەرێ یوسوێۆقايە.
- ۲- کەشکۆلی گيو، بەرگی ستيەم.
- ۳- کۆڤاری رووناکی ۱۹۳۵-۱۹۳۶.
- ۴- الحیر فی الجملە الکرديە.

۵- ابتدا فی الجمله کردیه.

- ۶- کتشی نووسینی کوردی به نەلف و بیی عەرەبی و چارەسەرکردنی، له ۱۹۹۳/۱۰/۱۰ دا له کۆنفرانسی زمانی کوردی له پاریس دا پیشکشتم کرد.
- ۷- بەرەو زمانیکی بەکگرتووی کوردی له ۱۹۹۴/۶/۲ دا له کۆنفرانسی چاندو هونەری کوردی له ماسشیرخت پیشکشتم کرد.
- ۸- بەراورد کرنا هەندەک تاپەتیا دیالیکتۆلۆژی نایبەرا دیالیکتاکرمانجی ژووری و دیالیکتاکرمانجی نافی، له کۆنفرانسی زمانی کوردی له ۱۹۹۵/۱/۱۰ دا له بەرلین پیشکشتم کرد.
- ۹- سەرەهەکتانی زمانی کوردی و کۆمەڵە زمانانی نێرانی.
- ۱۰- هورده خەم و باری لێکچسوی ژنە کورد و ژنە نەورووسی، لەو سەمینارییەدا پیشکشتم کرد. کە مەلێەندی رۆشنیبری کوردی له ۱۹۹۴/۱۰/۲ دا له رۆتردام رۆژتکی تاپەتی بۆ ژنان ساز کردبوو.
- ۱۱- ژنی کورد بە سەم دەورە دراوه.
- ۱۲- چەمکی ژن له نیشو بەندی پیشینانی کورد، روس، هۆلەندی و ئینگلیزدا.
- ۱۳- ژنی کوردو شوێن کەوتەبی، لەو سەمینارییەدا پیشکشتم کرد، کە بەکیتی ژنانی کوردی هۆلەندە له ۱۹۹۵/۶/۲۳ دا له نەسن بورگ دا رێکیان خستبوو.
- ۱۴- هۆی کەم بەرەمی بیری ژنی کورد، لەو سەمینارییەدا پیشکشتم کرد، کە له ۱۹۹۵/۵/۱۹ دا له ئەلێرەدا مەلێەندی فەرەنگی کوردی شاری ئەلێرە سازی کردبوو.
- ۱۵- تێتۆلتیتی ژن بۆ سەرەستی.
- ۱۶- ئەناهیتا هەر دەمیتیت.

۳	پیشه‌گی
۶	شوقین و کاتبی هم‌پوشی خوریان و نورارتویان
۹	شوقین‌واری نویسراو به زمانی خوری
۱۱	شوقین‌واری نویسراو به زمانی نورارتوو
۱۳	پیشه‌ندی نیوان زمانی خوری و زمانی نورارتوو
۱۵	فونولوی و فونوتیک زمانی خوری و نورارتوو
۲۲	وشه‌ی فیرهنگی و وشه‌ی داپشق
۲۶	نیو
۲۸	چن نیو
۳۱	ناو‌ننیو
۳۳	نامراز
۳۶	نیوی کار
۳۸	کار
۴۱	داپشتی سیناکسی
	بهنده‌ی زمانی خوری و نورارتوو به
۴۵	زمانانی کفکازتوه
	هیندیک لایه‌ی لیکچوو له نیوان زمانانی
۴۱	خوری و نورارتوو و کوردی!
۴۹	نه‌نجام
۶۱	تیکستیک به زمانی خوری کون
۶۲	وانای تیکسته‌که به زمانی کوردی
۶۳	تیبینی
۶۵	له نامه‌کاتی توشرانای پاشای میسانی
۶۶	وانای نامه‌کمی توشرانا به زمانی کوردی
۶۷	تیبینی
۷۰	تیکستیک به زمانی نورارتوو
۷۲	وانای تیکسته‌که به زمانی کوردی

۷۳	تجیبه
۷۷	چند روونکردنوههگی پتوست
		وینهی شوتنه وارنکی نووسراو به
۷۸	زمانی خووری
		وینهی شوتنه وارنکی نووسراو به
۷۹	زمانی نورارتوو
۸۰	ژاندر
۸۳	پهرتوونکی چاپکراوی نووسر
۸۴	لینکولینهوی چاپکراوی نووسر
۸۷	پترستی بابه تکان

ژمارهی سپاردن له کتیبخانهی نیشتمانی (۳۸) ی سالی ۱۹۹۹ دراوتهن